

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

Факультет філології й журналістики
імені Михайла Стельмаха
Кафедра української літератури

ДИПЛОМНА РОБОТА
з історії української літератури на тему:
**«ТВОРЧІСТЬ ЛЕВКА ЛЕПКОГО В КОНТЕКСТІ
ДІЯЛЬНОСТІ УСС»**

Студентки 4 курсу групи АУ
Галузі знань 0203 Гуманітарні науки
Напрямку підготовки 6.020303 Філологія*.
Українська мова і література
Ступеня вищої освіти бакалавра
Борисової Наталії Валентинівни

Використання чужих ідей,
результатів і текстів мають
посилання на відповідне джерело

Науковий керівник: канд. філол.
наук, ст. викл. Зелененька І.А.

(підпис)

(ініціали, прізвище)

Розширена шкала _____

Кількість балів: _____ оцінка: ECTS _____

Голова комісії _____

(підпис)

(ініціали, прізвище)

Члени комісії _____

(підпис)

(ініціали, прізвище)

(підпис)

(ініціали, прізвище)

(підпис)

(ініціали, прізвище)

м. Вінниця – 2019 рік

ЗМІСТ

Вступ	2
Розділ І.	
Творчість Левка Лепкого у світлі діяльності Українських Січових Стрільців	
1.1. Просвітницька й літературно-мистецька діяльність легіону УСС.....	8
1.2. Феномен стрілецької пісенної лірики: історія, тематика, авторство.....	12
1.3. Левко Лепкий як видатна постать у мистецтві боротьби.....	21
Розділ ІІ.	
Ліричний корпус стрілецької белетристики та Левко Лепкий	
2.1. Літературна творчість Левка Лепкого: лірико-героїчна константа	27
2.2. Стрілецька муза письменника	31
2.3. Інтимні мотиви поезії Левка Лепкого	42
2.4. Феномен «Журавлів» Богдана та Левка Лепких	47
2.5. Рецепція емігрантського реквієму в українській літературі ХХ століття.	52
Висновки	61
Список використаних джерел.....	66

ВСТУП

Актуальність дослідження. Левко Лепкий – одна з найвідоміших постатей в історії українського письменства і культури в контексті розвою національного боротьбистського духу, воїн і громадський діяч, гордість українського народу. Нащадок християнської подільської родини – поет, прозаїк, талановитий журналіст і редактор, композитор і художник, командир кінноти Українських Січових Стрільців, один із засновників видавництва «Червона Калина» у Львові, а згодом на еміграції, у США.

Батько Левка й Богдана Лепких отець Сильвестр вів активне громадське життя, виступав під літературним псевдонімом Марко Мурава, оприлюднюючи свої оповідання та вірші. Отже, літературні таланти синів обумовлені родиною та вихованням. Сильвестр Лепкий був у безпосередніх дружніх взаєминах із Іваном Франком, Василем Стефаником, Андрієм Чайковським, а також із багатьма іншими видатними діячами української культури, науки, політики. Мати Левка й Богдана Лепких, маючи музичне дарування, передала своїм синам та виплекала стійкий потяг до інструментальної музики, народної й класичної, а також до народної пісні.

Навчаючись у Бережанській гімназії, Левко Лепкий був членом гуртка мандоліністів, для гуртка написав пісню «Маєва нічка», котра стала з часом улюбленою піснею січових стрільців. Закінчивши гімназію, Левко Лепкий обрав для навчання теологічний факультет Львівського університету, а згодом - юридичний, що допомогло в подвижництві для легіону УСС. Із початком I світової війни Левко Лепкий став одним із очільників і організаторів легіону Українських Січових Стрільців, а пройшовши всю війну, повернувся до Львова, який обожнював. Брав активну участь у літературно-мистецькому житті європейського міста.

Очолював відоме видавництво «Червона Калина», редагував і видавав сатиричний журнал «Будяк», пізніше – «Зиз», а під час Другої світової війни працював у газеті «Краківські вісті», реалізувавшись у сфері

незалежницької преси й журналістики, стаючи майстром літературно-пісенної форми. Вірші, оповідання, фейлетони, літературно-критичні статті, а також наукові статті з історії УСС, мемуаристика Левка Лепкого були оприлюднені на сторінках альманахів, часописів і газет – «Шляхи», «Нові шляхи», «Літопис »Червоної Калини», «Митуса» та ін. У Сполучених Штатах Америки Левко Лепкий працював редактором відомого незалежного й демократичного медійного проекту емігрантів «Свобода», що викликало особливу повагу світової громадськості.

Левко Лепкий, брат легендарного Богдана Лепкого, умів бути осердям, так би мовити, душею хороброго стрілецького товариства й ніколи не прагнув того, щоб його ім'я було на першому місці серед відчайдухів. Лев Лепкий – молодший брат Богдана Теодора Нестора Лепкого (традиція подвійних імен закріпилася в Західній Україні здавна). Беззаперечно, Богдан Лепкий – одна з вершинних постатей в історії українського письменства та культури, а проте молодший брат не залишився в його тіні, а виступає особно. Стосовно старшого брата у молодшого ніколи не було заздрості й нездорової конкуренції.

Левко Лепкий намагався всякими шляхами створювати для Богдана Лепкого максимально сприятливі умови для праці, бо й сам був не менш здібним. Нині, на жаль, неможливо відрізнити деякі сторінки епопеї-пенталогії Богдана Лепкого «Мазепа», що були втрачені, котрі дописав молодший брат.

Особливістю пісенної творчості та тонкої лірики Левка Лепкого є те, що вони насичені мотивами українських народних пісень козацьких часів, себто періодів ренесансу й бароко. Вірші Левка Лепкого – це поетична розповідь про рідний край, про чарівне Західне Поділля. У свідомості поета часто виникали і об'єднувалися спогади раннього дитинства: материнська колискова пісня, пов'язані з нею перші уявлення про поезію, красу, звучання українських народних пісень, філософська глибина народних обрядів. Усі ці почуття поєдналися з лицарською гордістю за свій багатостраждальний

народ, його фатальну талановитість. Саме усвідомлення неминучості чергової боротьби за свободу ятрили душу поета, а думки про важку долю поневоленого народу, героїчних співвітчизників акумулювали творчу лабораторію, спонукали творити підчас війни й на еміграції.

Де б не знаходилися брати Богдан і Левко Лепкі, куди б не кидала їх доля, вони ніколи не забували про рідний край. Наскрізним для них було відчуття кривого зв'язку з Вітчизною та з рідним європейським народом. А тому саме поезія-пісня, пісня-шедевр братів Богдана і Левка Лепких «Видиш, брате мій...» відображає тугу і сум за прекрасною батьківщиною, що доводять праці багатьох учених-дослідників феномену стрілецтва. Це своєрідний підсумок творчості братів Лепких, їхній ліричний канон. Цей твір побудований на розгорнутому порівнянні: журавлі, що відлітають у вирій, нагадують йому власну долю на чужині, а їхня сумна пісня за рідним краєм – це вірші про Вітчизну: бо відлітають журавлі у вирій і кличуть: «кру! кру! кру!», що означає – за автором «в чужині умру...», звучить геніально.

Отже, **тема нашого дослідження** – «Творчість Левка Лепкого в контексті діяльності УСС». Драматичний період історії України в горнилі I світової війни, Національно-визвольної революції та громадянської війни, зокрема, боротьба УСС за свободу України, цікавив багатьох письменників: його відбито в поезії та піснях Івана Франка («Не пора!», «Ге, Січ іде, красен мак цвіте...» та ін.), Миколи Вороного («За Україну», «Коли ти любтш рідний край...» та ін.), Осипа Маковея («Стрілецький марш», «Ми гайдамаки» та ін.), Христі Алчевської («Свобода йде!», «Січовий марш» та ін.), Олександра Олеся («Куйте мечі», «Вояче-брате! Рідний мій...» та ін.), Богдана Лепкого («До Січових стрільців», «Дванадцять борців» та ін.), інших відомих письменників та борців.

Ці автори взяли для своїх творів не епохи розквіту і слави, а епоху боротьби, переворотів, катаклізмів, неволі, полону, козацьку історію в народних піснях того часу, на яких постала власне стрілецька героїчна й

лірична література. Їм була відома психологія людей боротьби й людей-пристосуванців, жертв, які жили після розгрому, “на руїнах”. Вони описували те, що бачили й чули, найбільше – славу побратимів, тужили за рідним краєм і за свободою.

Звідси, **мета роботи** – дослідити особливості стрілецької поезії, зокрема поетичної творчості Левка Лепкого в контексті діяльності УСС, описати механізми вивищування у слабкому людському тілі духовного, твердої віри у всемогутність духу, роду, батьківщини, на прикладі віршів та пісень Левка Лепкого.

Завдання – простежити особливості формування національного характеру та образів віршів Левка Лепкого, пояснити інтерпретаційні основи буремних подій початку ХХ століття як платформні в творчості Левка Лепкого, зафіксувати реалії, відображені в ліриці УСС, образи українців-борців, їх світоглядні та патріотичні позиції, природно наявні в творах Левка Лепкого.

Об’єкт дослідження – образ-символ України, образи Українських Січових Стрільців, кохання на фоні війни, власне бойових дій в ліриці Левка Лепкого у взаємозв’язку та взаємостосунках з українською національною ідеєю у зазначений період та в порівнянні з творчістю інших поетів-стрільців.

Концептуальним для нашого дослідження є те, що, художньо опрацьовуючи українську героїку початку ХХ століття, Левко Лепкий постає перед таємницею незнищенності духовних цінностей, а його концентрована увага вловлює ті парадокси, коли в суспільних катаклізмах, в умовах боротьби, здавалося б, цілковитого затемнення культури знову виростає безкомпромісний, готовий до самопожертви ідеал духу, формується стрілецька культура, розвивається стрілецька творчість.

Саме філософські, а не власне естетичні, розмірковування автора безпосередньо накладаються на атмосферу драматичного українського

життя початку XX століття і спрямовуються до болючої національної проблематики.

Предметом дослідження є лірика Левка Лепкого (здебільшого стрілецького періоду) як розлога картина бойової слави України, насичена глибоким підтекстом. Зосібна в дослідженні зацікавив образ-символ України та пов'язані з ним у багатьох символічних значеннях образи січових стрільців як героїв.

Поезію Богдана та Левка Лепких досліджували Микола Євшан, Роман Купчинський, Осип Назарук, Богдан Кучень, Федір Погребенник, Володимир Погребенник, Оксана Кузьменко, однак акцентованого на образності віршів дослідження все ще немає. Потреба у глибокому дослідженні лірики Левка Лепкого в українському європейському контексті є очевидною. З одного боку, це дослідження особливостей стрілецької творчості як артефакту української історії та української літератури і безпосередньо творчості Левка Лепкого.

З іншого боку, українське літературознавство після розпаду СРСР зіткнулося з крахом усієї звичної, заґрунтованої на ідеологічних приписах інтерпретаційної парадигми, з наявністю недослідженої в своєму об'ємі забороненої, еміграційної, дисидентської літератури, а тому було змушене вирішувати проблему пошуку методології. Тобто розгляд тексту з опорою на дослідження має потребу в розширенні формування власне української рецепції літератури, конкретних історико-культурних епох та письменників, зокрема стрілецької лірики Левка Лепкого.

Провідними методами, які використовується в дослідженні, є порівняльний та герменевтичний методи, що уможливлюють поєднання літературного контексту, тогочасної культурної традиції і комплексного аналізу лірики Левка Лепкого з розглядом одноплосинних художніх явищ, творчості інших січових стрільців, розгляду особистості автора та авторського задуму, особливо – творчості Богдана Лепкого.

Наукова новизна одержаних результатів. У роботі запропонована система фактів розвитку аналізованого явища в українській літературі, українців-борців за свободу і, разом з тим, представників мистецтва та їхньої ролі у художній концепції стрілецької культури загалом та відображення в мистецькій спадщині Левка Лепкого.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали та результати роботи можуть бути використані для майбутніх історико-літературних досліджень у царині модерної літератури початку ХХ століття в Україні, стрілецької літератури, для проведення тематичних спецкурсів з історії української літератури, у шкільній практиці.

Апробація роботи. За результатами дослідження виконано й оприлюднено наукову розвідку за поетичною творчістю Левка Лепкого в контексті діяльності УСС. Розвідка оприлюднена в збірнику наукових статей «Літературознавчі студії» випуск 13 Вінниця 2019.

Структура роботи. Робота містить вступ, основну частину, висновки та список використаних джерел (83 позиції). Основна частина чітко структурована: у ній містяться два розділи, які складаються з окремих підрозділів.

РОЗДІЛ І.

Творчість Левка Лепкого у світлі діяльності Українських Січових Стрільців

1.1. Просвітницька й літературно-мистецька діяльність легіону УСС

Максимально виразним, чітким проявленням ідеології Українського Січового Стрілецтва стала саме його літературно-мистецька творчість (особливим явищем стали поезія й музика, сполучені в жанрі пісні, оприлюднені в часописах УСС різних періодів боротьби, тобто й у горнилі І Світової війни, в обороні УНР, у протистоянні «красним дияволятам» в розпаленій ними ж громадянській війні).

Вельми прикметно, що вже на початку І Світової війни багато стрільців вели щоденники, писали спогади, інколи й вірші та нариси [1, с.29]. Згодом у різноманітних українських часописах та збірниках з'явилося чимало стрілецьких публікацій, автори яких ознайомлювали національно орієнтований читацький загаль із життям легіону, із його віданням боротьбою та глобальними завданнями, намагалися осмислити найактуальніші проблеми стрілецького буття, справді щедро ділилися радощами й печальми.

Усі публікації воєнного часу можна умовно розділити на три умовні групи, адже форми творчості тісно перепліталися між собою завдяки різноманітності талантів воїнів УСС:

- 1) літописи, хроніки, спогади, нариси, публіцистичні статті тощо;
- 2) поезія;
- 3) гумор і сатира.

Для кожної з цих груп характерні свої форми та методи висвітлення бойових і позабойових подій, фактів і явищ війни й післявоєнної травми; кожна по-своєму впливала на свідомість самих учасників і всього тогочасного українського суспільства, ба навіть цивілізованої Європи, котра

також опонувала більшовикам й пильно стежила за конфронтацією навколо України. Водночас, спільними для всієї літературної творчості стрілецтва була непохитна віра в історичну місію легіону УСС, надія на виборення української державності та щира, синівського спрямування, любов до свого українського народу.

Стрілецька поезія позиціонована в науковій літературі як феномен, оскільки вигідно акумулювала в собі масову свідомість УСС, українців, які хотіли мати свою державу. Як і стрілецька проза, поезія УСС творилася в різний час і за різних обставин. Найбільше віршів, більшість із яких зразу ж стала пісенною, з'явилося в 1916 – на початку 1917 рр., тобто тоді, коли стрілецьтво під впливом фронтових обставин перебувало у відносно кращих умовах (у порівнянні із ситуацією відстоювання УНР перед більшовиками).

Активність стрілецького віршування й музикування, проявлення в пресі пояснюється, загалом, за словами січового стрільця Луки Луціва, учасника цього ж таки визвольного процесу, тим, що тоді був такий час, такі події, що неможливо було не писати, не створювати [40]. Це справді був вияв небувалого духовного піднесення, пов'язаного з усвідомленням стрілецтвом своєї величної місії – вперше за довгі роки стати зі зброєю в руках на захист прав українського народу. Серед найвідоміших поетів-усусів були: підхорунжі Роман Купчинський, Левко Лепкий, Микола Голубець, Юрій Шкрумеляк, Василь Бобинський, Микола Угрин-Безгрішний, хорунжий Юліан Назарак, стрілець Антін Лотоцький та інші.

Основною особливістю корпусу белетристики УСС є те, що доробок Українських Січових Стрільців творився у фронтових умовах, нерідко в проміжках між боями, особливо це стосується поезії, динамічної форми, яка не потребує такого проміжку часу для створення як проза (середня й велика, зокрема). Тому авторам не завжди вдавалося й, зауважимо, не завжди була можливість відшліфувати ту чи іншу строфу, вичерпно редагувати твір, надати відповідного звучання.

Отже, саме поезія, поряд з іншими жанрами стрілецької творчості, є чи не найпершим свідченням думок, настроїв і почувань, котрі панували в бойовому стрілецькому середовищі. Саме вірші, покладені на музику, давали натхнення для музи, для боротьби, для кохання й для братерства, для продовження боротьби в екзилі, на чужині, коли справа УНР була програна й Україна потрапила в склад СРСР.

Зміст поезій воєнного часу, написаних стрільцями, промовисто свідчить, що їхніми чи не найголовнішими темами були:

- а) доля неньки України та її народу;
- б) синівський обов'язок та обов'язок честі лицаря-захисника;
- в) протистояння азійській більшовицькій навалі;
- г) вірність і любов;
- д) сподівання на краще майбутнє.

Мету як сподівання український січовий стрілець Антін Лотоцький визначив ще в 1915 р. так [40, с.81]:

До Світла, до Сонця, до Правди, до Волі,
До щастя святої Краси.

Це сподівання не було абсолютно пасивним і голослівним, це скидалося на бойове гасло, підсилене таким висловлюванням [40, с.81]:

Ми перші в бій за волю йдем!

У такій неоромантичній формі на священній боротьбі наголошував Микола Угрин-Безгрішний у «Гімні УСС» [40, с.82]. Його підтримав один із провідних діячів УСС Роман Купчинський [40, с.89], це був своєрідний ліричний діалог боротьби [40, с.90]:

За рідний край, за нарід свій,
За долю України.
Ми йдемо в бій, ми йдемо в бій,
Крізь згарища, руїни...

Чимало стрілецьких поезій присвячено полеглим за свободу України січовим стрільцям, тема пам'яті, історичної, живої, часів козаччини й

боротьби усусів, священні, як і сама боротьба за свободу та європейський вибір народу України. Про це писали Роман Купчинський, Левко Лепкий, Василь Бобинський, Микола Голубець, Юрій Шкрумеляк, Юліан Назарак і навіть архикнязь Вільгельм Габсбург (Василь Вишиваний, знищений більшовиками вже після II Світової війни), котрий у збірці «Минають дні», що вийшла в 1921 р., написав [40, с.100]:

До зброї! До зброї, стрільці!
Товаришів рідних згадайте,
Що мріють про волю в холодній землі, —
Всі сили до бою з'єднайте!

Подібні мотиви звучать у поетичних рядках Богдана й Левка Лепких, Грицька Труха та інших мистців-усусів. Водночас, самопосвято виступаючи на боротьбу за волю України, молоді стрілецькі поети ніби кладуть на УСС благословення й фатум: «Могучого Духу Мазепи», вони звертаються до «орлів Запорозжя», ойкуменічно згадують «дружини Данила», усім цим немовби черпають сили для новітнього українського війська в героїчній минувшині України [40, с.31].

1.2. Феномен стрілецької пісенної лірики: історія, тематика, авторство

В історії культурницької, мистецької діяльності УСС особливе місце займала стрілецька пісня, в якій широко, сказати б, панорамно відтворені найвищі прагнення й актуальні тогочасні ідеї, ті завдання, якими жило українське галицьке стрілецтво, несучи їх українцям на всі терени попри різницю колоніального гніту в Російській імперії у стосунку до Австро-Угорщини. Усусам вдалося принести свою культуру військового гарту в УНР, поширити на Поділлі. Однак більшовики жорстоко помстилися за спробу європеїзувати боротьбу за незалежність, стираючи з пам'яті народу поезію й пісню, перекручуючи відомі визвольні стрілецькі пісні на більшовицьку тему [3, с.8].

Вважаючи себе духовними спадкоємцями кращих традицій українського війська, зокрема запорізького козацтва, європейського війська Австро-Угорщини, куди й належав спочатку легіон, очолений Вільгельмом фон Габсбургом (Василем Вишиваним), Українські Січові Стрільці перейняли від нього і українську пісню, що постала як невід'ємна частина життя українського воїнства, увійшла до скарбниці українського героїчного епосу. Уся палітра чоловічих емоцій (юнацький максималізм, свідомі пориви дорослості та щирі патріотичні почуття новітнього українського вояка, його радість, кохання, праведний гнів до ворогів та горе, ностальгія на чужині після програних визвольних змагань) знаходила свій вияв у мелодійній, вокально цікавій пісні; переплетення кількох мотивів і спонукало піснярів увиразнювати музичний бік твору.

Спочатку стрілецька пісня була просто народною піснею, що не вирізнялася серед галицьких, тобто, типовою; згодом додавалися елементи зі всіх куточків української землі, а згодом і оригінальна, створена в стрілецькому середовищі, стрілецька пісня, написана музикантами-віртуозами, дивувала прихильників воїнської музи. «Стрілець і пісня – то брат і сестра, то любчик і любка; в самотній пісні знаходить стрілець розраду та хвиливе

забуття» [39, с.23] – зауважив підхорунжий УСС Юрко Шкрумеляк. «Якби не пісня, були б ми подуріли, а так зійшлися на хвильку, заспівали і легше стало...» [39, с.28] – слушно підкреслив автор музичних лицарських творів тієї доби підхорунжий УСС Михайло Гайворонський.

Парадоксально драматичним і навіть трагічним є той факт, що творення стрілецьких пісень нерідко зумовлювали абсолютно реальні події, факти, імена, випадки з життя самих авторів – втрата бойового побратима, втрата коханої через війну, рідних, домівки, а згодом – батьківщини. Більшість пісень УСС – підкреслено автобіографічні.

Схвилювавши кого-небудь зі стрілецьких піснярів, сюжети народного життя ставали наскрізними темами поетичного оспівування в доробку конкретного автора, водночас передаючи майбутнім поколінням «живі спогади про славне минуле стрілецтва, про бої, смерть та любов, про геройство й жертви, про веселі й сумні переживання товаришів зброї» [7, с.43]. До речі, пісня про волю завжди означала для українців щось більше в словесному корпусі таїнств, похідних від Бога, аніж соціально-побутова пісня. Вона пробуджувала, кликала до здобуття кращого, до фундаментування нації й держави, до спільності, до радості бути народом і вітати поряд однодумця, вона була водночас документом доби, славетною і трагічною історією й ідеологією, наскрізною тугою й невсипущою вірою в краще майбутнє.

До бою стрільці йшли під звуки старих козацьких та новітніх січових і патріотичних пісень, особливо це поширилося підчас боротьби з більшовиками. Найпопулярнішою серед них була й залишилася: «Ще не вмерла Україна», що виконувалася у найбільш урочисті моменти, а також такі пісні не втратили популярності в часи боротьби проти більшовизму у часи II Світової війни: «Ой з-за гори чорна хмара встала» (після перероблена на стрілецький манер), «Гей на горі там жінці жнуть», «Ми гайдамаки», «Не пора», «Стій, царю, стій», «Ой у лузі червона калина» та інші.

Один із дослідників художніх особливостей стрілецьких пісень Василь Витвицький вважав, що більшість із них за своїм змістом і за призначенням поділяються на чотири групи: а) воєнно-патріотичні, б) журливі, в) любовні, г) жартівливі [7, с.43]. Хоча нині цей поділ не є досконалим, адже можна виділити власне воєнні й відокремити патріотичні.

Подібно до кваліфікування пісенного матеріалу науковці спробували поділити і власне літературні тексти, віршовані, зокрема. Якщо, до прикладу, взяти до уваги власне оригінальні стрілецькі пісні й такі, що виразно вкладаються в цей поділ, дотичні, в кількісному відношенні згадані групи будуть представлені в такий спосіб: воєнно-патріотичні – 15, журливі – 5, любовні – 20, жартівливі – 6 [7, с.44]. Звичайно, подібний подільний підхід має право на існування, однак, він відображає не в повній мірі характер і призначення стрілецьких пісень, котрі за своїм глобальним меседжевим змістом, адресованим для всього народу і для прийдешніх поколінь, були універсальними. Справа в тім, що тематичні пісні УСС про певні бої, до прикладу, про кривавий тан з більшовиками на горі Маківці, часто (особливо одна й та ж пісня) поєднували визвольну ідею, патріотизм, християнськість, інші пісні (більшість) – патріотизм, кохання, і журбу (наприклад, «Ішли ми до бою», «Ой впав стрілець», «Прощай дівчино»). Щоправда, кількість стрілецьких пісень була значно вищою, аніж подав Василь Витвицький, що доводить уже в своїх працях лвів'янка Оксана Кузьменко.

Стрілецька пісня з виразними історіософськими та політичними мотивами «Ой у лузі червона калина» стала першою відомою загальною стрілецькою піснею, яку фальшували, перекручували й замовчували в підсоветській Україні. Основою для її написання були слова, взяті з історичної пісні часів Хмельниччини, Визвольної війни «Розлилися круті бережечки...», що мала свою давню оригінальну мелодію. Нову мелодію пісні, що стала називатися вже «Ой у лузі червона калина», дещо переробивши її текст, створив режисер українського модерністського

театру, поет УСС Степан Чарнецький до драми молодомузівця Василя Пачовського «Сонце Руїни», котру вперше ставив український театр в Самборі, у січні 1914 р. Далі чотар УСС Гриць Трух до першої «історичної» строфи, за його спогадами, «склав іще три нові додаткові строфи, що разом створили ту славу «Червону Калину» [9]. Вже незабаром ця пісня стала найулюбленішою в стрілецькому середовищі, була його гімном та символом визвольної боротьби українського народу.

Так поступово з'являється питома стрілецька пісня, що протягом всього бойового шляху стрільців була їм надійною опорою та розрадою. На перших порах вона використовується без зазначення авторів, нерідко з запозиченою мелодією, але власним стрілецьким текстом та стрілецькою тематикою. Були випадки, коли до вже існуючої пісні додавалися нові стрілецькі слова, як це сталося з «Червоною калиною» [8]. По дорозі зі Стрия постали слова нової жартівливої пісні «Гей ви, хлопці молодії...», котру склали стрільці під керівництвом сотника Кліма Гутковського на угорську мелодію [9]. У ній відчувається прагнення до боротьби з ворогом та юнацька безтурботність.

У стрілецьких піснях одночасно з глибоким обдумуванням великої мети, котру необхідно було конче досягнути, відчувається туга за рідним домом, за рідною стороною, а тому певний час у стрілецькому середовищі переважали сумні й тужливі пісні, такі, як до прикладу: «Прощаюсь, ангеле, з тобою», «Рече та стогне...» тощо. Є в цих піснях і жарти [8]:

Будем бити москаля,

Аж му буде труляля!..

Прикметно, що дві цікаві, оригінальні стрілецькі пісні постало на слова хорунжого Юліана Назарака та на музику підхорунжого Михайла Гайворонського (співпраця поетів і композиторів у легіоні УСС заслуговує на окрему увагу). Одна з них пізніше стала заклик до бою [40, с.19]:

Хлопці, алярм! Гей, вставаймо!

Вже найвищий час.

Наступають на три шляхи

Москалі на нас,

а друга – славнем (гімн в українській традиції має свій термінологічний еквівалент) стрілецьким комендантам [50]:

Слава, слава, отамане,

О, ти батьку наш,

Ми з тобою на ворога

Підемо всі враз.

Слова відомих напівмаршових пісень «Товариші, ми до штурму багнети наложім» та «Нема в світі кращих хлопців» належать також Юліанові Назараківі. Вони, як і ряд інших українських стрілецьких пісень, написаних восени 1914 року, були присвячені першим боям Українських Січових Стрільців у горнилі I Світової війни, а також любовним пригодам і переживанням легіонерів у далині від дому.

Окреме місце в корпусі стрілецьких пісень займає ойкуменічні, славнева композиція «Журавлі» («Чуєш, брате мій»), характеризується величезною популярністю серед стрілецького загалу, написана ще до війни двома братами західного подільського священичого походження, мова тут про славетних авторів у легіоні УСС Богдана й Левка Лепких. Михайло Гайворонський згадував про цей феномен популярності твору так: «стрільці співали її без упину, бо сніг, мороз і ворог чигали на кожній горі» [7]. Стрільці уособлювали себе, ототожнювали з журавлями, а свою важку боротьбу – з журавлиним летом [50]:

Заки море перелечу,

Крилонька зітру...

Співаючи «Журавлі», стрільці ніби приєднувалися до творення ініціації, до магічних формул, вони вкладали в цю пісню душу й чоловічу тугу, отже, це був цілий ритуал, тому не дивно, що вона стала стрілецьким похоронним маршем, яким вони прощалися зі своїми полеглими

товаришами, а згодом – емігрантською піснею українців у всьому світі [1 с.29].

Михайло Гайворонський після кривавих боїв на горі Маківці написав дві тужливі, реквіємні пісні: «Ой впав стрілець у край зруба» та «Питається вітер смерті» (обидві на вірші Юрка Шкрумеляка). У Карпатах з-під пера Романа Купчинського постали пісні в подібному характері: «Ой там при долині» (музика народна), присвячена пам'яті десятника Луцика, а також композиція з музикою невідомого автора «Про Маківку та Степанівну». Кожна з них стала реквіємом за загиблими стрільцями і водночас ойкуменічним переконанням, що їхня боротьба не буде марною, а підійме до боротьби нові покоління невмирущої нації.

З-під пера січових стрільців постало чимало стрілецьких пісень, автори більшості з яких, на жаль, невідомі для нас, їхні імена старанно стирала більшовицька, згодом – тоталітарна влада, вони передавалися з уст в уста прихильниками національного відродження з величезним ризиком (це ще один аргумент до того, що твори дійшли до нас без аргументованого авторства, вони є мистецьким меморіалом усім загиблим за свободу та європейські цінності, супроти тиранії): «А хто хоче у запічок...», «Заповіт дівчині», «Вся старшина вже зійшлася» (на мелодію «Ой на горі сніг біленький»), «Поле і кадра нині торжествують» (на манер коляди «Небо і земля») та інші. Тоді ж з'явилася пісня Левка Лепкого «Коби скорше з гір Карпатських» («Ой поїдем, товариші»), що була прийнята як похідна пісня стрілецької кінноти. Більшість з цих пісень були проникнуті оптимізмом, любов'ю до України та прагненням до волі.

Кількісно найбільший масив серед стрілецьких складають побутові пісні. Назвемо тут найвідоміші з них: Михайла Гайворонського — «Пройшли гори, пройшли доли», «Їхав стрілець на війноньку» (на слова Р. Купчинського), «Йде січове військо»; Романа Купчинського — «Ой шумить, шумить», «Дівчино-рибчино»; Левка Лепкого — «Ой видно село», «Маєва нічка». За змістом ці пісні можна було б віднести переважно до

любовного циклу, що не є дивним, враховуючи вік їх авторів. Однак, вражає те, що чи не в кожній пісні, як про кохання, так і в жартівливій, не кажучи вже про інші, стрілецькі піснярі не забували про ту високу мету, задля якої вони і їхні товариші й знаходилися в лавах УСС. Підтвердженням цього були й пісні, написані після кривавих боїв на Лисоні та коло Потутор на Тернопільщині. Роман Купчинський створив розкішну за мелосом, тужливу пісню «Заквітчали дівчатонька», присвячену пам'яті підхорунжого УСС Мальованого, вбитого поблизу Бережан, що на Тернопільщині. У цей же час постала й пісня Романа Купчинського та Левка Лепкого «Гей, там, у Вільхівці», де оспівано подвиги й кохання хорунжого УСС Федя Черника, котрий «разом з товариством в неволеньку попав» [3, с.11]. Ще дві знакові пісні, ведемо мову про ліричні твори Левка Лепкого «Бо війна війною» та Романа Купчинського «Як з Бережан до кадри», зародилися по дорозі з Бережан до Миколаєва над Дністром, де розташовувалися Кіш і Вишкіл УСС. У них в жартівливо-гумористичному тонуванні розповідається про події стрілецького життя, зокрема, про загального улюбленця чотаря Івана Цяпку та неперевершеного залицяльника серед січовиків хорунжого Осипа Телішака [30, с.22].

Також ціла низка тематичних стрілецьких пісень постала під час перебування УСС у Коші та Вишколі, (із 1916 р. до поч.1917 р.), де січові стрільці відновлювали свої сили після втрат. Тут були створені пісні Антона Баландюка на слова Антона Лотоцького: «Гімн Коша», Романа Купчинського – «Ой, чого ж ти зажурився?», «За рідний край», Левка Лепкого – «Колись дівчино мила» та три пісні Лицарства Залізної Остроги – Левка Лепкого «Най жиє Великий Комтур наш» (музика народна) і Романа Купчинського «Вдаряй мечем» та «Не сміє бути в нас страху» . В останній з них є досить промовисті слова:

Не страшать нас
і в цісарів Високії пороги...

У 1917 році були створені такі знакові пісні Романа Купчинського: «Човник хитається...», «Накрила нічка», «Пише стара мати»; дещо пізніші пісні Левка Лепкого – «Казала дівчина» (інша назва «Казав мені курат»), Романа Купчинського – «За твої дівчино», «Пиймо, друзі» та інші, збагативши скарбницю стрілецької пісенності новими знахідками в гармонії та в діапазональній забарвленості, що дозволяла пропрацювати щемлива любовна тематика.

Із поверненням Українських Січових Стрільців на західноукраїнські землі розпочалися події, під час яких, за словами Романа Купчинського, не було змоги створювати нові пісні й бракувало за трагісом подій сили співати уже відомі [9, с.243]. Тому поодинокі пісні сприймалися як своєрідний підсумок українських визвольних змагань та як реквієм за багатьма українськими вояками, що полягли за волю й за державність. Сюди належать реквіємні пісні Романа Купчинського «Ой та зажурились», «Засумуй трембіто», Антона Баландюка та Романа Купчинського «Ой зацвіла черемха», а також композиція Михайла Гайворонського та Михайла Кураха з подвійною назвою «Коли ви вмирали» («Реквієм»).

Отже, до створення відомих стрілецьких пісень найбільше доклали зусиль три автори, підхорунжі Роман Купчинський, Михайло Гайворонський, Левко Лепкий, а також хорунжий Юліан Назарак, підхорунжий Юрко Шкрумеляк, десятник Антін Баландюк та інші. Деякі зі стрілецьких пісень – це колективні твори, де не один, а кілька авторів взяли участь у складанні тексту чи музики. У ряді пісень неможливо визначити автора.

У сучасних друкованих збірниках є чимало пісень, котрі позначені характерною інформацією: «Слова УСС» або «Слова і музика УСС». Збірна колективна творчість залишала свій відчутний слід і на тих пісенних композиціях, що є витворами відомих авторів, нерідко перероблених на певний місцевий манер. Виникали й такі ситуації, коли стрілецька пісня, ставши відомою, відривалася не тільки від імен своїх авторів, але й від часу

та місця свого написання, перетворюючись фактично в народну пісню літературного походження, видозмінюючись інваріативно змінюючись. Усе це утруднило паспортизацію пісенної стрілецької творчості, а з іншого боку, подібні процеси є свідченням високої популярності стрілецької пісні, як і самих січових стрільців, серед українського народу, оскільки вона сприймалася серед народу в різних етнічних групах як власна.

Вийшовши за межі ареального, пуповинного для твору середовища і стаючи відомими загалові, стрілецькі пісні відіграли цементуючу, зв'язкову роль: за їхньою допомогою УСС поширювали визвольні ідеї серед українства. Про виняткову популярність стрілецьких пісень свідчить і той факт, що кращі композитори України, такі як Микола Леонтович, Кирило Стеценко, Левко Ревуцький, зацікавилися ними, записали їхні слова й мелодії, обробили для хорового співу. До речі, деякі зі стрілецьких пісень були у вжитку серед Наддніпрянщини навіть при більшовицькому режимі. Зокрема, стрілецька пісня Левка Лепкого «Гей, видно село» була настільки популярною на згаданих теренах, що в 1920-х роках звільна й часто співалася навіть шкільними хорами, тільки зі зміненим текстом : виконувалося не «стрільці січовії», а «стрільці червонії» [20, с.31].

Отже, можемо з певністю резюмувати, що стрілецька пісня, котра була виявом глибоких національно-державницьких почувань, якими жило все прогресивне січове стрілецтво, належить у своєму значному текстуальному масиві до розряду тих, що не форматні для схематичних підходів, а вимагає детального огляду в літературознавстві й музикознавстві, у фольклористиці.

1.3. Левко Лепкий як видатна постать у мистецтві боротьби

Лепкий Левко (псевдо “Оровець”, “Льоньо”, “Швунг”, “Зиз”, “Зизик”, “Леле”; народився 7 грудня 1889 року в селі Поручин Бережанського району Тернопільської області в родині священника Сильвестра Лепкого, відомого на той час письменника, який виступав у літературі під псевдонімом Марко Мурава.

Після домашньої початкової освіти Левко Лепкий закінчив гімназію у Бережанах, навчався на теологічному факультеті Львівського університету, але згодом перейшов на правничий, активно включившись у життя різноманітних студентських організацій у боротьбі за український університет. Незабаром переїхав до Польщі, у Краків, де вивчав теорію та практику малярства у Краківській академії мистецтв. Тут організовував виїзди студентських аматорських гуртків із концертами й короткими театральними виставами на терени Буковини, а також до Німеччини й до Австрії, де тоді вже працювало багато українців, чи не найбільше на фабриках і в селянських господарствах [2, с.39].

Він, організатор «Січі» на Бережанщині, допомагав в організації «Бориславської Січі». Коли виникла потреба однострою військового зразка, то було прийнято запропоновану від Левка Лепкого модель. Окремі елементи із проекту Левка Лепкого було прийнято 1918 р. для однострою всієї УГА, основу якої складати офіцери УСС. Від початку Першої світової війни в Легіоні УСС, де згодом керував кінною сотнею, а також разом із Романом Купчинським, Миколою Голубцем, Михайлом Гайворонським, Осипом Назаруком, Юрієм Шкрумеляком, Василем Бобинським та іншими організував «Пресову квартиру» УСС.

У роки діяльності «Пресової квартири» Левко Лепкий писав статті на військові теми, описи боїв, воєнні стрілецькі пісні разом із Романом Купчинським і з Михайлом Гайворонським, що стали улюбленими не тільки серед січових стрільців, а й серед народних мас і вийшли друком пізніше, як окреме видання. Він був також і активним співпробітником

Пресової Кватири УСС, зокрема, разом із Романом Купчинським, з Іваном Балюком та з Василем Дзіковським створив групу поетів та літераторів Кватири в полі, ще й мав ступені підхорунжого і четаря УСС.

Левко Лепкий входив до першого штабу Ордену Залізної Остроги в УСС, позиціонувався там як Великий Майстер Церемоній. Після закінчення польсько-української війни Левко Лепкий у ранзі поручника УГА повернувся до Галичини, де його, як і більшість хоробрих українських вояків, чекала польська в'язниця. Звільнившись із полону, він якийсь час жив у Бориславі, а потім переїхав до Львова. Був редактором «Господарсько-Кооперативного Часопису» (1921 р.), членом надзірної ради (1922 р.), членом управи і редактором видавництва «Червона Калина» у Львові (1929–1939 рр.), а також брав активну участь у виданні відомого тоді журналу «Літопис «Червоної Калини» (випустив як його співредактор у 1929–1934 рр.) і щорічних календарів, книг та брошур військової тематики. Левко Лепкий часто сам ілюстрував видання, особливо любив малювати батальні сцени, в організації мистецьких зустрічей і щорічних карнавальних вечорниць «Червоної Калини» [15, с.78].

Під час Другої світової війни Левко Лепкий певний час жив у Кракові, у 1940–1941 рр. працював як редактор, у 1941–1945 – як заступник редактора газети «Краківські вісті», у 1945 р. переїхав з родиною до Відня, потім перебував у таборах для переміщених осіб Бльомгофена й Міттенвальда. У 1949 р. виїхав з родиною до США.

Оселившись у Нью-Йорку, Левко Лепкий, як і всі українські емігранти, спочатку, щоб прогодувати родину, змушений був тяжко працювати фізично – прибирав у фірмах, був носильником і “культурно-освітнім робітником” на «Союзівці». Це підірвало його слабе здоров'я. У 1955 р. він оселився у селищі «Черче», що постало з ініціативи українців емігрантів (зокрема, того ж таки Левка Лепкого) біля Трентона. Він був президентом однойменної корпорації, заснованої інженером С. Бованко (колишнім управителем санаторію «Черче» в Галичині) [26, с.12-13].

Левко Лепкий мирно проживав у своїй садибі «Черче», займаючись малярством, городництвом і садівництвом. Брав активну участь в українському громадсько-культурному житті, був одним з ініціаторів відновлення видавництва «Червона Калина» на еміграції. Знаково й те, що він Член Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка (із 1963 р.) [36, с.7].

Свого часу, навчаючись іще в славнозвісній Бережанській гімназії та під час університетських студій у Львові, Левко Лепкий поринув у вир громадського і культурного життя, організував театральні гуртки молоді, виступав з хорами в селах і в містечках Галичини. Під час навчання у Краківській академії мистецтв студентські аматорські гуртки їздили з концертами та з театральними виставами на Буковину, до Німеччини та до Австрії. Разом із друзями Левко Лепкий організував Січові організації на Бережанщині й на Бориславщині. Лев Лепкий як січовий стрілець мав чималу кількість псевдонімів. Його найвідоміші поетичні та влучні короткі псевда: Леле, Оровець, Льоньо, Швунг, Зиз та інші.

Із початком першої світової війни він став одним з перших організаторів Легіону Українських Січових Стрільців. Саме він запровадив традицію головного убору для січових стрільців, відомої як «мазепинка». Ініціатор (разом з художником Іваном Іванцем) введення стрілецької «зубчатки на ковнір» і відзнак на рукавах, що в 1918 р. були прийняті для всієї УГА [33, с.5].

Левка Лепкого називають літописцем стрілецької слави цілком справедливо. Завдяки йому та його побратимам Романові Купчинському, Михайлові Гайворонському, Юрієві Шкрумеляку, Антонові Лотоцькому ми сьогодні маємо правдиву історію УСС – детальні описи боїв, світлини, картини, романтичну стрілецьку поезію та реліктові, невмирущі стрілецькі пісні. Левко Лепкий – втор низки пам'ятників на могилах Січових стрільців, зокрема у Винниках та на Львівщині.

На початку 1916 р. «Артистична Горстка УСС», куди входив Левко Лепкий, почала видавати на фронті відомий згодом у військових колах

журнал «Бомба», хоча вийшли тільки два числа, і до того ж кожне – в одному примірнику. Ті, хто хотів ознайомитися з часописом, міг позичити його у видавців. Зміст «Бомби» — це переважно теми з внутрішнього життя стрільців та з української політики. Кожен випуск цього журналу мав бути комусь присвяченим. Зокрема, в другому номері опублікували «присвяту» українським політичним провідникам («Було колись»), де автор доволі гостро осудив їх за те, що вони не давали доброго військового прикладу Українським Січовим Стрільцям та вкрай мало займалися їхніми справами. Активними творцями цього журналу були відомі підхорунжі УСС: Лев Лепкий, Роман Купчинський і Лесь Новіна-Розлуцький, а також чотар Іван Іванець. Видавці «Бомби» планували продовжити її випуск і навіть перевидати перші числа в більшій кількості примірників¹³⁵, але, очевидно, важкі фронтові умови завадили гарним видавничим і мистецьким задумам героям УСС [28, с.108].

Наступного ж року (за редакцією Миколи Угрина-Безгрішного та при пильній допомозі Романа Купчинського) із ініціативи Левка Лепкого вийшов перший номер «Літературного збірника Українського Січового Війська» із назвою «Червона Калина». Номер був присвяченим УСС, стрільцям зосібна, які віддали життя за волю України. Видання були добре ілюстрованими та містили кращі стрілецькі твори, авторами яких були Дмитро Вітовський, Микола Угрин-Безгрішний, Антін Лотоцький, Андрій Баб'юк, Роман Купчинський, Мирон Заклинський, Лев Лепкий, Михайло Гайворонський, Петро Франко та інші.

Опісля закінчення трагічної війни Левко Лепкий активно займався літературною, видавничою, редакторською роботами, навиків яких він здобув ще в січових лавах. У 1931-1939 роках Левко Лепкий працював директором курорту «Черче» біля Рогатина, де був одним із його співзасновників. Але з початком Другої Світової війни, у 1939 році, він вимушено назавжди попрощався з рідною Україною, виїхав спочатку до Кракова, а згодом і до Сполучених Штатів – адже добре знав, що таке

комуна, хто такі червоні бісенята, воюючи з ними свого часу за збереження УНР та військових її структур із багатючими традиціями.

Після довгих років поневірянь Левко Лепкий активно включився в українське мистецьке та громадське життя української діаспори в екзилі, відновив видавництво «Червона Калина», друкував свої спогади, оповідання, вірші та нові пісні в пресі еміграції. У 1939 р. Левко Лепкий свідомо емігрував до Кракова, де було багато українців, котрі передбачали, як себе буде поводити комуна у Львові, боячись терору. Він натхненно працював у редакції газети «Краківські вісті», висвітлюючи події нової війни. Він добре розумів, що нова війна з новою зброєю буде більш нищівною, аніж та, яка була на зламі століть, а тому політично свідомо в 1944 р. переїхав ступенево до Відня, а звідти – в Баварію (Німеччина), і в 1949 р. врешті емігрував до США. Переживання щодо того, як спецслужби СРСР знешкоджують діячів УНР в Європі, у довоєнній та в післявоєнній, також мали своє місце [38, с.181].

Помер Левко Лепкий 28 жовтня 1971 р. в м. Трентон (США). Ім'я Левка Лепкого живе й житиме в пам'яті народу, в його піснях та в інших творах, оскільки знаменують епоху. Уся літературно-мистецька спадщина цього діяча служить збереженню нашої героїчної історії. Але, на жаль, тільки з проголошенням незалежності до нас повернулися забуті імена братів Богдана та Левка Лепких. Багатьом поколінням потрібно доводити важливість феномену стрілецької мистецької ойкумени, що й намагаємося ступенево довести в нашій роботі, розкриваючи художній особливості визвольної поезії, пісні, що постала на ліричному ґрунті.

Отже, життя і творчість геніального українського мистця, легіонера корпусу Українських Січових Стрільців, громадського діяча, публіциста, композитора, видавця й художника Левка Лепкого, чиє подвижництво було старанно приховуваним від українців у підсоветській Україні, – справжній, без перебільшення, подвиг в ім'я України, що й потрібно було довести в третьому підрозділі нашої роботи, орієнтуючись на досягнення в

опрацюванні теми роботи й опираючись безпосередньо на ключові ідеї реалізації всього першого розділу роботи.

РОЗДІЛ II

Ліричний корпус стрілецької белетристики та Левко Лепкий

2.1. Літературна творчість Левка Лепкого: лірико-героїчна константа

Саме про Богдана та Левка Лепких, про їхній геніальний твір свого часу професор, доктор філологічних наук Федір Погребенник, нащадок січового стрільця, написав: «Якщо би брати Богдан і Левко Лепкі не створили більше нічого, крім пісні «Журавлі», то цього вистачило б, щоб їхні імена були навечно вписані золотими буквами в історію української музичної культури» [32, с.12-13]. Якщо ж добре пригадати, окрім музики до «Журавлів», ще й створені ним стрілецькі пісні: «Гей, видно село», «Ми йдем вперед», «Бо війна війною», «Ішов відважний гайовий», «Ми йшли, кєрвавились в боях», «І снилося з ночі дівчині», «Майова нічка», «Колись, дівчино мила» та інші (близько двох десятків), то можна сказати, що пісні Левка Лепкого разом з усією пісенною творчістю Романа Купчинського і Михайла Гайворонського склали стрілецьку епопею, стрілецьку ойкумену. Потрібно наголосити, що письменник і воїн є не лише феноменальним автором, а й більше – композитором, прозаїком, публіцистом, драматургом, майстром епістолярного жанру і навіть художником, що зрідка читаємо в пресі про нього, частіше - узагальнення.

Поетичні та прозові твори Левка Лепкого, зокрема фейлетони, літературно-критичні статті, нариси з історії Січового Стрілецтва, мемуари вміщені на сторінках альманахів, часописів «Діло», «Шляхи» (1913 – 1918 рр.), «Нові шляхи» (1929 – 1932 рр.), «Літопис «Червоної Калини», «Вісті з Лугу» (1925–1939 рр.), «Тризуб» (1925–1940 рр.), у «Календарях «Червоної Калини». У 1937 році вийшов ілюстрований альбом «Українські Січові Стрільці у 20-ліття виступу (1914–1920)» (видання з редакцією Левка Лепкого й Богдана Гнатевича). Видавництво «Червона Калина», закрите, як і всі інші українські редакції й видавництва, восени 1939 р., не випадково

було відновлене на еміграції, а в 1990 р. – з'явилося у Львові; витривалість культури, народу, відновлення – неймовірні, Левко Лепкий у своїй палітрі діяльності – доказ.

Левко Лепкий належав до мистецького об'єднання «Богема», був членом правління Товариства українських письменників і журналістів імені Івана Франка у Львові. Левко Лепкий написав чимало віршів, створив чимало пісень, що стали народними, зокрема й відомий хоровий твір патріотичного звучання «Група “Схід», а в липні 1919 р. – «Ми йдемо вперед». Відомою є пісня «Гей там, у Вільхівці», створена разом з Романом Купчинським у жовтні 1919 року. Чимало творів Левко Лепкий створив у співавторстві з братом. Одним із найвідоміших творів Левка Лепкого – композитора стала, звичайно ж, музика до ліричної мініатюри брата Богдана Лепкого «Чуєш, брате мій...», написана в 1914 р. Уже під назвою «Журавлі» ця легендарна пісня увійшла в історію, стала народною. Є такий жанр – українська народна пісня літературного походження [36].

Левко Лепкий – автор незабутніх ліричних стрілецьких пісень, що стали народними: «Ой видно село», «Коби скорше з гір Карпатів», «Масва нічка», «Бо війна війною», «Казала дівчина», романсу «Колись, дівчино мила» та інших вокальних творів. Під час боїв за милий серцю поета Львів, у січні 1919 року, Левко Лепкий написав хоровий твір патріотичного звучання «Група «Схід», а в липні 1919 р. – «Ми йдемо вперед». Відомою є пісня «Гей там, у Вільхівці», створена у співавторстві з Романом Купчинським у жовтні 1919 р. [31].

У своїй пісенній творчості Левко Лепкий працював у двох іпостасях, створюючи тексти і підбираючи мелодії до них. До того ж, робив це так природно і в гармонійній єдності музики і слова, що ці пісні й до сьогодні сприймаються як народні. А це чи не найвища похвала митцеві, бо досягти такого, та ще органічно вплести в них настрої мас, справа не з легких. Як же ті пісні стали потрібними стрільцям, то й нагадувати не треба, бо в них

війна постає крізь призму буденности вчинків, які насправді були героїзмом.

Левко Лепкий співпрацював у музичному видавництві “Сурма”, у сатирично-гумористичних журналах «Будяк» (1921–1922 рр.), “Комар” (1933– 1939 рр.), «Зиз» (1924–1933 рр., у 1925–1929 рр. – його редактор). Він один із засновників першого в Галичині львівського літературно-мистецького театру «Скоморохи» Левко Лепкий – автор численних проектів пам’ятних знаків на могилах Січових Стрільців, пам’ятника Стрільцям у Винниках біля Львова. Він – приятель Пласту [31].

У 1926 р. співтворець лялькового театру й театру гумору і сатири «Вертеп наших днів»: авторами текстів були Галактіон Чіпка (Роман Купчинський) і Леле (Левко Лепкий), декорацій – Петро Ковжун. Вистави цього «Вертепу» мали великий успіх не лише у Львові, а й під час численних гастролей у Галичині, США й Канаді [38, с.181].

Левко Лепкий був також автором невеликих п’єс зі стрілецького життя. Лев Лепкий є автором сценічної картини «Сон Івасика» (1922), оповідань, фейлетонів, літературно-критичних статей, розвідок з історії січового стрілецтва, мемуарів. Виступав під власним прізвищем та псевдонімами Оровець, Льоньо, Швунг, Зиз, Зазик, Леле та ін.

Він став одним із засновників, а у 1929–1939 рр. – уже й адміністративним директором курорту-санаторію «Черче» біля Рогатина, куди приїжджали відомі тогочасні українські діячі – літератори, художники, педагоги, політики; він багато зробив для піднесення культурно-просвітнього руху в селі та в сусідніх місцевостях.

У США, куди емігрував після другої Світової війни, опублікував повість свого рідного брата, класика української літератури, Богдана Лепкого «З-під Полтави до Бендер» (1955), а також частину своїх спогадів під назвою “Дещо про молодість Богдана Лепкого” В Америці він писав спогади, оповідання, нові пісні та вірші, які друкує в україномовних газетах. Так з’явилася його «Легенда про заснування Львова».

Літературна спадщина Лева Лепкого, зокрема, твори стрілецького і міжвоєнного періодів, що були опубліковані раніше, а також взяті з рукописного архіву поета, зібрані у книзі «Лев Лепкий. Твори».

Отже, найбільше Левко Лепкий відомий як автор широко популярних стрілецької поезії, стрілецьких пісень, зокрема «Гей, видно село», «Бо війна війною», «Колись, дівчино мила», мелодією до знаменитих «Журавлів» його старшого брата, класика української літератури Богдана Лепкого.

2.2. Стрілецька муза письменника

УСС як військове формування у складі війська Австро-Угорщини стало в центрі однієї з найтрагічніших сторінок світової історії XX століття, національно-визвольної боротьби українців, культурна спадщина якого викликає поживлений інтерес науковців, створена в периметрі 1914-1922 рр., а згодом – на еміграції, до 70-х рр. Мистецькість була властивою цій структурі тому, бо в Стрілецькому війську переважала інтелігенція, це були науковці, поети, музиканти, композитори, священники гімназисти. Роман Купчинський, Олесь Бабій, Юрій Шкрумеляк, Дмитро Вітовський, Михайло Гайворонський, Антін Лотоцький, Левко Лепкий, Юрій Назарак, Степан Чарнецький не лише боролися за вільну Україну, а й створювали прозу, поезію, пісні, публіцистику, займалися просвітництвом [39, с.58].

Феноменом стрілецької діяльності є стрілецькі пісні, що становлять стійке зацікавлення лінгвокультурології та етнолінгвістики й відтворюють процес взаємодії традиційних і нових форм побутування різних жанрів поетичної творчості в системі новітньої літератури. Феноменологічна форма стрілецького мелосу виведена як наукова формула щодо позначення явища на основі їхнього ліризму й жарту, сумовитості, разом із тим, синхронизованого трагізму. Одним із чільних творців такого мелосу став поет Левко Лепкий, саме його вірші благодатно лягали на музику стрілецьких композиторів, бо й сам автор мав таланти літератора й композитора [39, с.60-61].

Отже, ми описуємо доробок Лева Лепкого як однієї з найвідоміших постатей в стрілецькій ойкумені. Левка Лепкого позиціоновано в науковій літературі як командира кінноти Українських січових стрільців, один із засновників видавництва «Червона Калина», журналіста й художника, композитора й письменника, автор найпопулярніших стрілецьких пісень. Стрілецький мелос авторства Лева Лепкого описаний у працях багатьох дослідників стрілецької творчості: Олексі Правдюка, Романа Кирчіва, Володимира Погребенника, Оксани Кузьменко та ін. [1, с. 80], а проте

особливості цього явища в контексті літературної форми стрілецької поезії як феноменальної української героїки XX століття потребують дослідження.

У науково-публіцистичній розвідці «Чи українці» Богдан Лепкий, відомий український письменник, дотичний до діяльності УСС, старший брат Левка Лепкого, справедливо зазначав: «Письменник виявляє свою національність у своїх творах. Якщо його твори пройняті національним духом, якщо вони не мертві, а роблять враження, впливають на життя нації, будять свідомість, ширять любов до рідного краю, до свого народу, до його минувшини, до його долі й недолі, то він національний письменник» [2, с. 319]. Цитування підтверджує ті принципи літератури, які сповідували брати Лепкі у власній творчості, тому поезія Богдана й Левка Лепких «Журавлі», покладена на музику Левом Лепким, стала піснею «Чуєш, брате мій», що нині має статус народної пісні літературного походження (вона довго вважалася власне народною, виконувалася навіть тоді, коли імена її творців були під совєтською забороною [50, с.9].

Левко Лепкий з дитинства був залюбленим у народну пісню, що підтверджують спогади (вона стала джерелом натхнення й основою авторського мелосу): «Зимою обходили Андрея, на Різдво колядували, на Щедрий Вечір (Йордан) щедрували. Колядували хлопці, щедрували дівчата. Обходили і весняні та літні свята. Виводили веснянки на провесну. На Великдень гагілки під старенькою дерев'яною церквою, що на горі за селом...» [5]. Особливо знаковими стали такі відфольклорні стрілецькі пісні, автором яких є Левко Лепкий: «Гей, видно село», «Бо війна війною», «Колись, дівчино мила», «Ішов відважний гайовий до лісу темного», «Прощаюсь, ангеле, з тобою».

Стрілецька поезія Левка Лепкого має розлогу, змінну інтонаційну настроєвість, її націософська й дидактична основа – патріотичний дух, мужність молодих вояків, у її характері – грайлива веселість, бадьорість і маршовість, розпачлива сумовитість і фрагментарна трагічність. До прикладу, пісні «Гей, видно село» властива весела тональність, у якій

стрільці – соколи, йдуть «за Україну воювати», ними захоплюються дівчата: [50]:

Гей, видно село,
широке село під горою,
Ой там ідуть Стрільці,
Січовії Стрільці до бою.
А хто піде з нами,
буде славу мати –
Ми йдемо
за Україну воювати!

Яскрава символізація двох груп затилювальних образів – січових стрільців («як соколи») та дівчат («дівчино, рибчино, чорнобривка моя») фундаментують асоціативне поле поезії, що стала перлиною інтимної та патріотичної співаної лірики (чітка, лекальна пісенність тексту твору відразу помітна). Не випадково автор у маршових ритмах закликає [50]:

Хто охоту має,
най іде із нами!

Заклики провокують часті бадьористі повторення звуконаслідування сміхової культури воїнів.

«Сміхові комплекси» легіонерів за піснями Левка Лепкого можна розподілити на дві групи [48, с.26-27]:

- 1) із вираженням рефлексорного сміху;
- 2) із подачею сміху як засобу передачі настроєвості, переживань.

Так сміх у пісні «Гей, видно село» на початку приспіву передає молодецьку й передзвітяжну радість, оптимізм легіону в боротьбі з московитами за рідну землю. Колоритні відфольклорні вигуки «гейта, вйо», «вістьта, вйо», пошанні звертання до Бога «в тім є Божа сила», «не дай Боже» підкреслюють універсальність лірико-іронічного, міфологічно-християнського таланту й світогляду автора. Панорамність описуваних подій, від буденних українських жартів бо філософських узагальнень доби,

підтверджують думку про майстерність Левка Лепкого в відображенні діяльності УСС у мистецьких творах [50]:

Де не підеш, гарні молодиці,
молодиці і вдовиці потішаєш.

Основа такого – це розуміння покликання легіонера, а саме готовності боротися за Соборність України: «чи далеко славний город Київ», «раз ідемо просто на Вкраїну».

«Бо війна війною» – одна з вершинних пісень Лева Лепкого, що стала обозним маршем УСС, містить елементи народних жартів: «як не заб'є тебе остра куля, то копитом замість кулі вб'є кобила» , «бо не можна собі із бабами, із бабами, із дівками ради дати» тощо. У маршовій пісні згаданий Іван Цяпка-Скоропад («попереду Цяпка, під ним шкап дрімає»), адвокат, військовик і політик, учасник національно-визвольних змагань часів I Світової війни, Національно-визвольної революції, поручник УСС, Генеральний обозний Куреня УСС, страчений більшовиками. Поручник УСС, мистець-емігрант Роман Купчинський, котрий у Німеччині співпрацював з Левком Лепким, про Івана Цяпку писав у стрілецькій пресі: «Його звичайно знають як фігуру смішну, одначе так дійсно не було. Він мав справді свої смішні сторінки, наприклад, був цілком на лиці подряпаний і говорив тільки афоризмами, одначе поза тим людина дуже ідейна і працювата, та ще дуже гарний вояка» [6]. Отже, реальним персонажем стрілецької пісні Левка Лепкого легіонер Іван Цяпка-Скоропад став не випадково [50].

«Колись, дівчино мила» – стрілецький романс Лева Лепкого, ода кохання; автобіографічний твір, в основі якого історія кохання автора до Ольги Захаріясевиц, доньки греко-католицького священника Антона Захаріясевича з Перемишля, одного з засновників «Спілки для господарства й торгівлі». Ліричний герой оповідає про свою закоханість у зверненні до дівчини [50]:

Колись, дівчино мила,

А був це чудний час...

У часі, про який ідеться, любов – це щiere, глобальне, ідеалізоване почуття [50]:

Коли любов носила
Десь попід хмари нас.

Окрім того, це доволі символічний хронотоп, де значення усіх символів підкреслює орнітоморфний: соловейко на калині «все тьох-тьох-тьох». За традицією героїчної пісні з мотивом кохання, щастя ліричного героя обірвала війна, а три роки розлуки стали розлукою на життя, і лише пісня – вічна [50]:

Ми мріяли, зітхали,
кохання присягали,
в очах сльози тремтіли,
як я тебе прощав.

«Журавлі (Чуєш, брате мій)» – український емігрантський гімн, один зі славетних ліричних творів-мініатюр кінця ХІХ– початку ХХ ст., що отримав свій статус завдяки глибині переживань, де в алегоричній формі передано переживання українських патріотів, котрі були змушені емігрувати. Українці здавна називали журавлями птахів-лелек восени, коли вони покидають рідну землю, відлітають на чужину (від слова «журитися», з журбою порівнюючи крик птахів над їхньою вітчизною й материзною); навесні птахів називають веселиками, бо вони радісно клекочуть, повернувшись із вирію, долетівши на рідні терени [50]:

Чуєш, брате мій,
Товаришу мій,
Відлітають сірим шнурком
Журавлі у вирій.

В основі приспівної частини «Журавлів» опиняється повторювана ономатопея, вона центрує твір [50]:

Кличуть «Кру! Кру! Кру!

В чужині умру,
Заки море перелечу,
Крилонька зітру...

Цитовані рядки поезії-пісні предметно зримі, побудовані як коротка драма з уявним монологом, із точною метафоричністю, вмонтованою в алегорію.

Геніальний твір написаний на початку століття, у добу розвою модернізму, восени 1910 р., про що поет написав у спогадах так: «Вірш склався немов сам від себе, без мого відомого й праці» [52, с.38]. У рукописному варіанті «Журавлів» нема лексеми «чуєш», натомість ужито «видиш» [52], що апелює до зорових вражень. Семантичне значення цієї лексеми допомагає читачеві візуалізувати картину, що вражає пластичністю [4, с.103]. Компоненти ономапеї, вигуків звуконаслідування «кру! кру! кру!» підсилюють живописний імпресіоністичний образ журавлів у ключі («відлітають сірим шнурком»). Кожне з тріади «кру» транлюється як черговий змах крил, синхронізований в ключі та в прощальній пісні птахів, це і черговий штрих-мазок пензля художника слова в інтерпретації силуетів птахів. Отже, тут поєднано символістські, імпресіоністські й експресіоністські прийоми художнього зображення, і все це в межах двох строф мініатюри.

Кінестетичні, слухові й зорові образи «Журавлів» транлюються паралельно, створюючи в уяві реципієнта сінема-малярсько-музичний варіант асоціативного мислетворення, що підсилюють кольористичні епітети (до прикладу, «синій» та «сірий» увиразнюють живописну образність) [50]:

Відлітають сірим шнурком
Журавлі в вирій...

Змістове продовження цієї картинності польоту птахів має чи не найбільшу амплітуду трагізму на весь твір [50]:

Гине, гине в синіх хмарах

Слід по журавлях.

Отже, поезію Лева Лепкого треба аналізувати як вірші культового автора в контексті діяльності УСС, адже пісні «Гей, видно село», «Бо війна війною», «Колись, дівчина мила», «Ішов відважний гайовий до лісу темного», «Прощаюсь, ангеле, з тобою» та пісня «Журавлі» («Чуєш, брате мій...») на слова Богдана Лепкого, стали раритетними серед пісенних оберегів духовної спадщини ХХ ст., на чатах української ідеї.

Поетична творчість Лева Лепкого, безперечно, є феноменом українського європейського патріотизму ХХ століття, а також, без перебільшення, націоналізму й цементування громадянського обов'язку-участі в державотворенні [44, с.80].

Вірші Левка Лепкого римовані. Часто складається враження, що це маршові, стройові пісні. Це окремі катрени, ліричні історії про кохання дівчини-галичанки і січового стрільця. На цьому ґрунті їх можна поділити тематично. Звичайно, найбільше серед поетичних творів Левка Лепкого віршів про стрілецьку звиягу, героїзм січових стрільців, національні переконання, бажання визволити неньку-Україну з-під нестерпно важкого гніту імперської неволі.

Так у лаконічній поезії-мініатюрі «Група Схід» славиться формування січових стрільців, що спрямувало свою визвольну діяльність на схід України, йдеться про так звану групу Схід. Поет про рокує у першому й другому рядках твору, наслідуючи гімн України [44, с.81]:

Від Сяну аж до гір Кавказу

Перейде славна Група Схід.

В цих рядках вчувається паралель з іншим твором визвольного патріотичного спрямування, що став гімном України. У «Ще не вмерли України ні слава, ні воля...» Павло Чубинський написав [28]:

Станем, браття, всі за волю

Від Сяну до Дону.

Отже, Левко Лепкий знову використовує цей гідронім, назву річки Сян, до якої розселялися здавна українці. Замість Дону фігурує назва Кавказ. Гадаємо, поет мав на увазі, що слава про бойові вміння, звиягу, патріотизм українських січових стрільців в боротьбі за вільну Україну пошириться аж до Кавказу, який також у своїй історії має чимало героїчних сторінок, і до сьогодні його народи провадять визвольну боротьбу.

Поет переконаний, що січове військо переможе достойно, мова йде про європейський кодекс честі у військовій боротьбі [50]:

Не схилить прапора ні разу,

А понесе його вперед...

А далі поет використовує струнку й влучну по-публіцистичному тавтологію, рефрен [50]:

А все вперед, вперед, вперед.

Подібний запал, виражений у своїй максимальній граничній емоційності суголосний з гаслом січового стрілецтва: «Україна або смерть!» Поет-романтик, романтик визвольної боротьби на Україну і її народ не мислить про поразку, про те, що вона цілком можлива, ба навіть для багатьох у той час очевидна. Висока мета січових стрільців допомагала їм у боротьбі, підтримувала тоді, коли хибила тактика, підтримувала, як і поезія та пісня. Це ще один аргумент, що дозволяє назвати поезію Левка Лепкого напрочуд музичною, а не лише чітко ритмізованою.

У поезії славневого типу «Хай живе» поет звеличує й славить свого бойового керівника, Комтура. Він пише в найкращих українських етикетних традиціях [50]:

Хай живе великий Комтур наш,

Ми добра усе йому бажаєм

І в піснях його все величаєм.

Хай живе великий Комтур наш!

Це чотирирядкова поезія, що в черговий раз демонструє вміння Левка Лепкого висловитися вичерпно й коротко, в межах нехай навіть однієї

строфи. Вона має характер заклику, насичена повторами, має досить просту синтаксичну будову, прозору та влучну піететну характеристику – «великий Комтур», що свідчить про авторитет особи, про яку йдеться. Поет не зловживає епітетами, чим демонструє й підкреслює повагу до того, кому написаний такий вірш.

Поет найчастіше використовував такі слова на позначення особи ліричного героя чи образу твору: «козак», «лицар», «стрілець», «легінь», «сокіл». У повстанських піснях терміни «козак», «стрілець», «повстанець» вільно змінювалися в різних варіантах, оскільки українські вояки ототожнювали себе з героями минулого. У його віршах, піснях терміни "козак", "стрілець", "повстанець" вільно змінювалися в різних варіантах, оскільки українські вояки ототожнювали себе з героями минулого.

Іншими, мінорними нотами сповнена поезія-пісня “З-під Києва”. Твір має три строфи, з яких перша, заспівна, написана як пейзаж [50]:

Понад полем вітер віє,
А поле сумує.

Метафоричний образ сумуючого поля відразу налаштовує на певні відповідні події, які автор відразу транслює [50]:

Іде стрілець з-під Києва,
Ніг в собі не чує.

Поет знову повторює другий рядок першої строфи і деталізує процес, ходу героя, як у народній пісні [50]:

Іде стрілець з-під Києва,
Переходить мости.

Автор акцентує на ході героя, бо хоче показати важкий відступ стрільців від Києва, їх нездійснені надії, розпач від поразки, її переживання. Саме тому герой іде довго. Далі нам розкривається жахлива панорама. Яку бачить січовий стрілець, ми розуміємо, чому він втомлений в чому розчарований, за чим шкодує [50]:

Гей вже орють, приорюють

Стрілецькії кости!

Це справді жахлива картина, супровідний вигук «Гей же» додає розпачу панорамі знеславлення національних героїв та пам'яті про них. Цей рядок звучить апокаліпсично. Адже ми знаємо, що в ХХ столітті тема січового стрілецтва, їх ролі в історії, культури, громадянської справи була заборонена й прихована, могили знеславлені, а самі січові стрільці “обплетені” якимись міфами й фальсифікаціями. Тому ці два рядки звучать риторично.

Саме тому автор підсумовує у тій же фольклорній манері, з тим-таки повтором [50]:

Іде стрілець з-під Києва,
Та не стає сили.
Чужі люди, ворог всюди,
наші лиш могили.

Так поет-пісняр, січовий стрілець Левко Лепкий підсумовує факти історичної несправедливості. Діяльність українських січових стрільців була знищена. Автор гіперболізує: «наші лиш могили», маючи на увазі, що більше нікому буде вступитися за поневолену Україну. Пророцтво Левка Лепкого і справді має місце, адже крім УПА, що взяла початки зі стрілецького руху. Нікому було стати до зброї за українську державність за все буремне ХХ століття.

У 1945 році після переїзду з родиною до Нью-Йорку, працюючи на різних низькооплачуваних роботах, митець не втратив сили духу, притаманної січовим стрільцям, віри та любові до України. Це підтверджує куратор архіву родини, родич і спонсор численних проектів, таких, як відкриття пам'ятників та музеїв імені братів Лепких в Україні, доктор Роман Смик, котрий знайшов у записнику Левка Лепкого такі поетичні рядки [50]:

Нехай ім'я Твоє святиться,
Ті жертви, труд і кров,

Батьківська земле, Україно,

Для Тебе вся любов!

Вони відкривають нам істинного Левка Лепкого, його душу, сповнену любові до Батьківської землі, до справи його життя – сприяння й прискорення справи незалежності України, до якої, як до святої, вічної, жіночної, у віршах міжвоєнного часу часто звертався на “Ви”.

2.3. Інтимні мотиви поезії Левка Лепкого

У вдалому публіцистичному нарисі «Із настроїв з-над Стрипи» (це річка на Тернопіллі) Левко Лепкий писав: «Раз хлопці, варто бути парубками! На мене приходило бажання бути старшим, бути бодай підпарубочим. От і потягнув би в сусіда повалені ворота. Та в тій хвилі подумав я про стару грушу... старого пароха, духів і батька... Але то пусте! Парубки, мабуть, нічого не бояться...» [69]. Такими настроями була просякнута його героїчна та інтимна лірика.

Власне інтимної лірики в поета не так уже й багато. Це окремі образки, картини з життя та переживань січового стрільця. На більшу увагу заслуговують ті твори, де кохання є супутнім мотивом до боротьби. Зокрема, в творі, що став піснею “Гей, видно село, широке село під горою...” хід стрільців у бій супроводжується дівочою увагою. Ліричний герой закликає дівчину глянути на нього у строю й стрілецькому мундирі [70]:

Дівчино, рибчино,
чорнобрива моя,
Вийди, вийди, вийди, вийди
Чимскоріше до вікна,
Хлопці ж бо то, хлопці –
Як соколи!

Як помічаємо з цитованих рядків, автор не багатослівний в описі краси української дівчини. Вона, як в українських народних піснях, “рибчина” (щоправда, для фольклору властивіша пестлива форма – “рибонька”), “чорнобрива” (постійний, фольклорний епітет, демінутивна форма). Це наближає твір до фольклорної манери, до пісні. Поезія й була покладена на музику.

Приваблюють образи хлопців-героїв, що йдуть воювати за Україну. Автор порівнює: “як соколи”. Це також фольклорна традиція. Пригадаємо одну з народних пісень козацького періоду: “А козак, як орел, як побачив,

так і вмер”. Цікаво, що і у вірші Л.Лепкого і в народній пісні це порівняння виникло на основі сюжетної події, хизування юнака, героя, перед українською дівчиною-селянкою. Поет кілька разів у творі повторює [70]:

Хлопці ж бо то, хлопці –
як соколи!

Він, звичайно, наголошує на стрілецькій славі й особливій привабливості цього героїчного явища. Закінчує твір автор символічно, закликком воювати за Україну [70]:

Підем за Україну воювати!
Ха-ха, ха-ха, ха-ха!

Ілюстрований сміх, що знаходимо не лише наприкінці, а й у середині тексту є не що інше, як власне підбадьорювання, глузування над будь-якими труднощами, веселість з-приводу того, що стрільці виконують славну справу.

Особливо естетично довершеним є твір, що також став піснею, - “Колись дівчино мила”, особливо популярний у пісенній формі в наш час, вдало інтерпретований українкою на еміграції Квітославою Цісик. Автор від імені ліричного героя твору пригадує картини ідилічного кохання [70]:

Як ще любов носила десь попід хмари нас.

Тут з’являються неодмінні образи-атрибути національної лірики: соловейко, котрий співає свою вічнопрекрасну любовну пісню [70]:

І був би соловейко, і був би малесенький
Нам тьохкав на калині, все тьох, тьох, тьох...

і війна, що розлучає закохані серця [70]:

Та десь війна взялася, і ось який кінець:
Дівчина віддалася, я – Січовий стрілець.

Війна – символ не лише розлуки, а й знищення кохання. Розлуки з рідним краєм. Тому поет підсумовує, знову, вкотре використовуючи в творі як обрамлення звуконаслідування (пісню соловейка) [70]:

Таке-то в нас кохання, заляття, сподівання,

Що в серденьку осталося лиш ох, ах, ах.

Своєрідним перегуком до цієї ліричної картини є поезія “Маєва нічка”. У ній події відбуваються травневої ночі, де традиційно співає соловейко, співаючий свідок кохання, там “Пісня кохання до сну колише, Ой люлі, моє серденько”. Поезія перетворюється з картини кохання на колискову для коханої, яку співає стрілець [70]:

Люлі, кохана, тільки думками
До тебе з поля полину
Під зоряними небес світами
В вечірню тиху годину.

Поезія має п'ять строф, які пройняті наскрізь ліричним почуттям, там немає властивого ліриці Левка Лепкого загалом поєднання ліричних картин та бою, згадок про неньку-Україну та поразки національної боротьби.

Знаковою в творчості Левка Лепкого є його пісня «Ой видно село...» (Левко Лепкий, кінець 1915 – початок 1916 рр., с.Тудинка над рікою Стрипа біля с. Соснів, тепер Теребовлянський р-н Тернопільської обл.), котра має шість частин, окремі з яких повторюються, як приспівні, жартівливі фрагменти. Звернімо увагу на будову тексту [80]:

Ой видно село, широке село під горою,
Ой там їдуть стрільці, січовії стрільці до бою.

Іде, іде військо крізь широке поле,
Хлопці-ж бо то хлопці, як соколи.

Ха-ха, ха-ха, ха-ха, ха-ха-ха-гей!
Дівчино, рибчино, чорнобривко моя,
Вийди, вийди, вийди, вийди чим боржій до вікна!
Хлопці-ж бо то хлопці як соколи.

Наскрізним є звернення уваги читача на те, що через красиве українське село ідуть до бою за Україну легіонери УСС [80]:

Ой видно село, широке село під горою,

Ой там ідуть стрільці, січовії стрільці до бою.
 Попереду ідуть старші отамани,
 Хто охоту має, най йде з нами.

Ха-ха, ха-ха, ха-ха, ха-ха-ха-гей!
 Дівчино, рибчино, чорнобривко моя,
 Вийди, вийди, вийди, вийди чим боржій до вікна!
 Хто охоту має, най йде з нами.

Наступна частина твору містить стійкий, крилатий заклик – розділити боротьбу і славу з УСС [80]:

Ой видно село, широке село під горою,
 Ой там ідуть стрільці, січовії стрільці до бою.
 А хто піде з нами, буде славу мати,
 Йдем за Україну воювати.

Пісня завершується тією ж таки жартівливою повторюваною частиною, що мала би підняти бойовий дух воїнів у боротьбі за свободу України, проти всілякого гніту, сміх – як опозиція печалі, смерті, як безсмертя через боротьбу, любов, життя, усі його найкращі символи, через згадування рідного села, краси дівчат, що видно в поетизмі [7]:

Ха-ха, ха-ха, ха-ха, ха-ха-ха-гей!
 Дівчино, рибчино, чорнобривко моя,
 Вийди, вийди, вийди, вийди чим боржій до вікна!
 Йдем за Україну воювати.

Вельми прикметно в контексті аналізу любовного формату ліричного я, що саме ця поезія, на нашу думку, еталон ліризму автора. Свідчення яскравого таланту, де в межах кількох строф можна з такою любов'ю, так ніжно й ненав'язливо, легко, добираючи найекспресивнішу, народну, фольклорну лексику, передати найтонші інтимні почуття, почуття кохання січового стрільця, у, здавалося, незвичній для інтимної лірики формі колискової.

Отже, напрочуд пісенна, легка й мелодійна лірика Левка Лепкого – письменника, громадського діяча й борця за свободу України є, безперечно, яскравим явищем не лише літератури зазначеного періоду, модернізму, а й української героїчної літератури й поезії загалом, поза часом і простором, у контексті розвитку демократичної Європи, її прав і свобод.

2.4. Феномен «Журавлів» Богдана та Левка Лепких

Поштовхом до написання цього геніального твору, про концептуальні особливості та місце якого в спадщині Левка Лепкого йшлося в попередньому підрозділі, стала вистава, переглянута братами Лепкими в Краківському театрі, яка розворушила невидимі струни поетової душі. Богдан Лепкий згадував: «Я вертав з театру, з драми Виспянського „Nos listopadowa“ («Листопадова ніч»), під ногами шелестіло пожовкле листя, а над головою лунали крики відлітаючих журавлів. Вірш склався немов сам із себе, без мого відома й праці. До його підібрав музику мій брат, Лев Лепкий, січовий стрілець, і ця композиція стала улюбленою стрілецькою піснею» [73, с.6].

Текст пісні з'явився спочатку 1910-го року. У той рік в львівському тижневику "Неділя" була опублікована лірико-поетична мініатюра "Видиш, брате мій", яка сповнена глибокої туги, що проймає душу, і відчаю за утраченою батьківщиною.

Поет Богдан Лепкий (псевдонім Нестор) створив справді шедевральну емоційно-проникливу картину прощання журавлів із своєю рідною землею, передав почуття любові до неї та біль за її втрату, у чому йому допоміг брат. І не випадково асоціюється пісня з долею емігрантів із України, які виїздили із західноукраїнських земель (через Краків, де у той час жила родина Лепких) за океан. Їх бентежила майбутня перспектива: «В чужині умру...». Брат Богдана Лепкого Лев Лепкий мав гарні здібності до музики та поетичного слова, про що свідчить шедевр. Він під час першої світової війни написав до вірша мелодію. Це все знаково й ойкуменічно.

Отже, завдяки синестезії, естетико-складному явищу суб'єктивного характеру, що полягає у здатності підсвідомості викликати в свідомості асоціативний відгук на звук, колір, запах у 1910 році виник текст «Журавлів», що ліг в основу пісні, яка належить перу братів Богдана та Левка Лепких, як і варто констатувати, а не уналежнювати твір лише авторству старшого з братів.

Цікаво, що в рукописному варіанті цього твору [72] замість лексеми «чуєш» вжито діалектне «видиш», що апелює до зорових вражень, й воно не дисонує з сучасною інтерпретацією твору, а навпаки привертає увагу поціновувачів.

Отже, безпосереднє семантичне значення використаного автором слова сприяє появі перед очима реципієнта насиченої емоціями картини, сеюто експресивної, сказати б, опуклої своєю пластичністю [81, с.40]:

Видиш, брате мій,
Товаришу мій,
Відлітають сірим
шнурком
Журавлі у вирій [81, с. 40].

Прикрашання твору звуконаслідувальними лексемами «кру! кру! кру!» підсилює живописний власне імпресіоністичний й експресіоністичний образ журавлиного ключа. Перше й кожне повторюване «кру» – це модерністська новизна, це також неначе помах пензля художника, помах крил і одночасний клич, який короткими штрихами формує силуетність і птаха, й емігранта, й голосу виконавця пісні.

Отже, зорові та слухові образи розгорнені доволі чітко паралельно, створюючи в уяві реципієнта малярсько-музичний варіант глибокого асоціативного потоку. Якби Богдан і Левко не написали нічого, крім цієї пісні, то цього вистачило б, щоб їхні імена були навечно вписані золотими літерами в історію української музичної культури.

У творі всього лише кілька строф, а яка гама переживань міститься у такому маленькому тексті. Відліт журавлів на зимівлю в чужі, далекі краї є яскравим поетичним символом. Тяжка подорож і небезпеки лету над морем нагадують про поневіряння сотень тисяч західних українців, які вік тому змушені були залишити рідну землю в пошуках кращої долі за океаном. Відліт птахів осінньої пори може також сприйматися як прощання з теплою порою року, кращим періодом життя.

Привертають увагу і вибагливого, й не вибагливого реципієнта епітети на означення кольору, кольорами – улюблена царина можерністів. У поезії Богдан Лепкий вжив художні означення «сірий» та «синій», які увиразнюють живописну образність ліричних рядків:

Відлітають сірим шнурком

Журавлі в вирій.

Те ж можемо констатувати про наступні два максимально несподівані й тому спазматичні рядки:

Гине, гине в синіх хмарах

Слід по журавлях” [72].

Уся літературно-мистецька спадщина братів Лепких, зосібна – «Журавлі», служить збереженню пам’яті про нашу героїчну історію. Вона тісно переплітається із долею автора та його життєвими переконаннями. Так, шедевр «Чуєш, брате мій» відображає печальний період у житті поета і композитора – розлуку з Батьківщиною.

Спазматичним образом поезії є образ журавлів. Щороку вони змушені залишати рідні краї, щоб за сонцем відлетіти у вирій. На них чекає довгий і важкий шлях. Але вони змушені його подолати, щоб вижити. Автор звертається до цього образу, оскільки він йому дуже близький. Ці птахи нагадують йому бідних емігрантів, які шукають кращої долі в чужих краях, втікаючи від переслідувань і смерті. Але з кожним змахом крил все далі і далі рідна сторона. Можливо, ніколи й не буде можливості потрапити на рідну землю, побачити рідне село. Ніхто з них не знає, яка доля на них чекає, але їх сліди все ж губляться в історії. Їхня доля трагічна, адже вони змушені бути в розлуці з рідними, зі своєю улюбленою працею, з рідною домівкою. Це шедевр – пророцтво.

Поезія, покладена на музику Левом Лепким, відразу стала популярною й народною піснею, а також безпосередньо вплинула на розвиток української пісні, поезії, прози ХХ століття, ставши частиною тексту багатьох епічних творів. Деякі дослідники зверталися до цієї теми

неодноразово, адже рядки твору братів Лепких почали використовуватися в якості міфами чи навіть апокрифічно, що підвищує статусність і цінність пісні як художнього полотна, без перебільшень.

На літературно-музичній основі твору Філарет Колесса створив чотириголосний хор. Пісня поширилася серед січових стрільців. Кирило Стеценко зробив її аранжування. Інші композитори теж зверталися до мелодії цієї пісні. Спочатку пісню виконували як реквієм борцям, які загинули в бою за волю України, а згодом вона увійшла до концертних програм. Але тільки в наш час у незалежній Україні почали називати авторів слів та музики. Майже століття пісня існувала як народна [79].

Є в історії культури України тепер інтерв'ю в автора безсмертного шлягера «Журавлі» Расула Гамзатова. Ось його слова про український шедевр: «Мабуть, старше покоління цю історію знає достеменно, а для молоді повторю. Під час поїздки в Японію я побачив пам'ятник білим журавлям в Хіросімі. Японці дотримуються вікових традицій – якщо хвора людина виріже з паперу тисячу фігурок журавлів, вона одужає. Мені розповіли, що в Хіросімі померла дівчинка – жертва ядерного бомбардування, яка не зуміла дорізати тисячного журавлика. Якраз в цей момент мені принесли телеграму про смерть моєї матері. Я летів додому і весь час думав про маму, батька (він помер набагато раніше), загиблих на війні братів. Ось так народилися слова.

Вже згодом, коли приїжджав в Україну, то мої колеги жартували, мовляв, я не перший придумав образ журавлів. Ваш Богдан Лепкий також написав гарну поезію, а його брат Левко щемливу до сліз музику. Але у них журавлі асоціювалися з відльотом у далекі краї земляків-українців у пошуках кращої долі. «Чуєш, брате мій» була емігрантською піснею, тобто забороненою радянською цензурою. Нині ж “Журавлі” мої і українські звучать вільно і всеосяжно:

Кличуть: «Кру! кру! кру!

В чужині умру...» [68].

Отже, дискурс мистецький навколо українського шедедру широкий, знаковий, цікавий, достойний уваги й пошанування, а особливо – ступеневих досліджень, що ми й спробували здійснити.

2.5. Рецепція емігрантського славня в українській літературі ХХ століття.

У кінці ХХ століття науковці помітили, що пісня-славень емігрантів українського походження «Чуєш, брате мій...» Богдана та Левка Лепких впливає на малу та на велику модерністську прозу. Зокрема, Микола Сивіцький зауважив, що пісня «Чуєш, брате мій» оригінально «звучить» на сторінках роману Юрія Смолича «Рече та стогне Дніпр широкий» (1960 р.) [5, с.163-164], а Парасковія Нечаєва у своїй актуальній статті про незаслужено забутого письменника Михайла Івасюка (батька геніального українського композитора Володимира Івасюка) зазначила, що в творчому доробку мистця є повість «Чуєш, брате мій» (надрукована у 1957 році в альманасі «Радянська Буковина»), котру автор переробив згодом і видав як роман. Щоправда, його назву в видавництві раптово змінили на «Червоні троянди», вважаючи авторський варіант неблагонадійним для комуністичного суспільства і компрометуючим [8, с.145].

У цей же період текст поезії Богдана Лепкого простежується не лише в згаданих творах, а й у трилогії воїна УСС Романа Купчинського «Заметіль» (1928, 1933 рр.), у повісті-казці геніального автора для дітей Всеволода Нестайка «Пригоди журавлика» (1979 р.), а також у повісті Юрія Хорунжого «Чуєш, брате мій» (1989 р.). Зокрема, пісня братів Богдана і Левка Лепких у певний спосіб «звучить», «відлунює» у третій повісті, у «У зборах Бескиду», вона лунає завершальним акордом, експонуючи наскрізну ідею трилогії «Заметіль» – це є соборність усіх українських земель, єдність і неподільність українців, котрі через історичні обставини опинилися у складі армій двох воюючих імперій – Російської імперії та Австро-Угорщини. Фінальною сценою згаданого епічного твору є епізод спільного споживання Святої Вечері січовими стрільцями та їхніми «гостями» (мова про полонених кубанських козаків), під час якої молодий козак раптом співає цю геніальну пісню «Видиш, брате мій», котрої свого часу навчився в одного дрогобицького студента. І раптом болісне запитання риторичного

характеру підсилює трагізм складної історичної ситуації: «Чорні козацькі кожухи поруч сірих стрілецьких плащів... Чи довго іще ждати на те, щоб ішли вони поруч себе... без багнетів на крісах?!...» [68, с.132].

Прикметно, що цікаві відомості подав і сам Лев-Ростислав Лепкий у мемуарних нотатках «Пояснення до віршів Богдана Лепкого»; мова йде про два твори – «У храмі св. Юра» і «Журавлі». Автор відзначив, що ця пісня була дуже популярною серед січових стрільців, вони часто виконували її в перерві між карпатськими боями. І саме завдяки героям твір «помандрував» за Збруч. Також згадав Лев-Ростислав Лепкий і про ще одну цікаву подію, яка й обумовила, найімовірніше, появу фінального епізоду в трилогії «Заметіль»: конкретно навесні 1915 року кубанські козаки, які потрапили в полон у Карпатах, співали пісню на слова Богдана Лепкого, через що дехто вважав її «кубанською» [6, с.7].

У епічному творі Романа Купчинського текст пісні «Чуєш, брате мій» довершує композиційно розвиток нескладної фабули, у такий спосіб сприяючи повному розкриттю авторського задуму, спрямованого на оспівування величі бойових представників української нації, котрі змагають на смерть, ідуть строєм до утворення соборної незалежної держави – України – від Карпат і аж до окупованої московитами Кубані.

Наголосимо тут, що в подібному ракурсі, проте під іншим кутом зору, сфокусованим за об'єктивними історичними моментами (а саме за суворими ідеологічними догмами соцреалізму) маємо інтерпретацію проблеми єдності українських земель у Михайла Івасюка в згаданому романі «Червоні троянди» (1960 р.).

Цікаво, що Михайло Івасюк у цьому творі використав текст пісні «Чуєш, брате мій» як засіб вираження віковичних мрій українців про соборність, про свободу. Щоправда, фабула зводиться до «щасливого визволення» Буковини навесні 1940 року: «Весна була на диво прекрасна. Водила буковинців на зелені пагорби уловлювати звуки з рідної Радянської України, аби їхні серця гукали з тугою радянському воїнові» [68]:

Чуєш, брате мій,
Товаришу мій...

Буковина чекала потиску руки радянського брата так, як чекає сад з набряклими бруньками гарячого сонця, щоб убратися в молодий цвіт і заряснити плодами.

Весно, весно... Ти протрембітала вітрами і продзвеніла швидкими потоками, сповіщаючи про великий день сорокового року!» [68, с.56].

Зауважимо, що Юрій Смолич знав про наявність тексту пісні на слова Богдана Лепкого у «Червоних трояндах», оскільки, як згадував Михайло Івасюк у повісті «Монолог перед обличчям сина», читав роман у рукописі й добре відгукнувся про нього. Обидва твори («Червоні троянди» та «Рече та стогне Дніпр широкий») вийшли друком у 1960 році, але припускаємо, що саме рукопис Михайла Івасюка став поштовхом Юрія Смолича до думки щодо інтертекстуального використання пісні «Чуєш, брате мій».

Роман «Рече та стогне Дніпр широкий» вражає композиційною складністю, розгалуженістю сюжетних ліній, майстерним змалюванням величезної кількості персонажів, які були учасниками доволі складних та неоднозначних подій 1917 року в Україні. Мимоволі виникає запитання, чи написання твору було обумовлене внутрішньою позицією автора чи ідеологічними засадами соцреалізму. Прочитання роману в контексті автобіографічного твору [11] спонукав науковців до думки про дуалізм світоглядних позицій мистця. З одного боку, тут видно посилену увагу до проблеми вирішення українського, тобто національного питання, що свідчить про активну громадську позицію самого письменника, з іншого боку – це намагання вирішити питання в дусі революційного інтернаціоналізму, що автоматично передбачає новітні космополітичні тенденції.

Тому надзвичайно важливим при інтерпретації будь-якого твору, а особливо того, який стає основою іншого, є текстологічний аналіз, котрий

дозволяє уважному читачеві проникнути в інтертекстуальний прошарок тексту.

Показовим є епізод, в якому в формі аплікації відбувається «вживлення» пісні «Чуєш, брате мій» в словесне полотно роману, що на мікрорівні виявляє дуалізм Смолича як письменника (перейнятий від батька, на нашу думку, антимонархіста і суворого служачи тогочасного режиму – його двоїстість у поведінці син вважав трагедією «дрібної людинки серед трудних обставин і перед непереборною суворою дійсністю») [74, с.41].

Звернемося безпосередньо до тексту згаданого роману. Вживленому «звучанню» пісні передуює знайомство з активною молоддю Києва, котрій кортить взяти зброю, щоб «йти в бій... негайно – отак просто, як є: на штурм капіталу й за перемогу пролетарської революції в світовому масштабі! Щоб не було буржуїв, а була влада Рад! Що таке – влада Рад і як воно буде за тієї влади, уявлялося невиразно, власне, ніяк не уявлялося...» [68, с.39]. Сповнена запалу молодь, як руйнівна сила, здатна трошити все на своєму шляху до «світлого», але доволі-таки невизначеного майбутнього, горлає, «як завжди на Печерську [68]:

Шумел, горел пожар московский...

Дым расстился над землей...

Коли ж пісня дійшла кінця і співаки на мить примовкли, міркуючи, якої б іще вшкварити голосніше, – з похмурого провалля під Черепановою горою прилинуло наче відгомоном:

Чуєш, брате мій, товаришу мій...

То в концентраційному таборі за колючим дротом співали військовополонені галичани, щойно повернувшись з своїх каторжних робіт: дробили каміння на бруківку біля Ланцюгового мосту. Свою пісню вони заспівували щовечора, ніч у ніч, і була це неначе вечірня молитва перед тим, як відійти до сну. Вони співали її от уже котрий день, котрий місяць, і не перший рік. І була це навіть не пісня, а молитва – благання:

поклик о поміч! Хлопці притихли.

Відлітають довгим шнуром

журавлі в вирій...

Цю пісню вже добре знали на Печерську. І коли зринала вона з провалля під Черепановою горою, по всіх печерських садках, по схилах і горбах від Кловської до Косого капоніра, всі інші співи враз ущухали. Люди слухали сумної мелодії та трагічних слів і журилися разом із піснями над гіркою долею... Бранці-галичани у таборі на Собачій тропі так і залишалися каторжниками у бараках за колючим дротом – чужаками на своїй рідній, та не своїй землі.

Чуєш, кру-кру-кру,

в чужині умру...

Данило, а за ним і інші хлопці підтягли й собі – не горлаючи, стиха і зажурно:

... заки море перелечу,

крилонька зітру...» [68].

Отже, письменник радянської України доводить переконливо, що українську народну пісню українських січових стрільців, виразників чітких державницьких поглядів, підхопила «інтернаціональна» молодь Києва, визнаючи таким чином і велич духу тих, що співають, – полонених галичан, – і талановитість творців такого глибокого живописно-музично-поетичного образу. Мелодія, сповнена суму і болю, в поєднанні з не менш трагічними рядками, відображає складність історичних подій в Україні періоду національно-визвольних змагань.

По-іншому інтерпретована пісня Богдана й Левка Лепких у Всеволода Нестайка, талановитого українського дитячого письменника, у казці «Пригоди журавлика». Батько митця був українським січовим стрільцем і, мабуть, саме від нього вперше почув малий Всеволод тужливу пісню «Чуєш, брате мій», яка творила незабутні образи в розбурханій дитячій уяві.

Зав'язка повісті-казки відбувається, коли головний герой, маленький журавлик, який «нарешті проклунувся і вистромив на білий світ свого довгого цікавого носа» [13], радісно ознаменувавши свою появу веселою піснею, зустрічається з великою банькатою жабою в золотих окулярах, котра не поділяє журавликового щасливого стану і радісного захоплення життям: «— Не радіти, а журитися тобі, дурню, треба. Ква! Ква! Кум! — суворо прокумкала жаба. — Не годиться тобі радіти і сміятися. Не можна. Ти думаєш, хто ти такий?... Журавлик ти! А журавлі народжуються на світ тільки для того, щоб журитися. Тому й називаються так. Ква! Ква! Кум! І приносять вони всім лише сльози і печаль» [13, с.69].

І наче на підтвердження цих слів згодом у виконанні мисливців «долинула пісня:

Чуєш, брате мій,
Товаришу мій,
Відлітають сизим шнуром
Журавлі у вирій.
Чути: “Кру, кру, кру,
В чужині умру,
Заки море перелечу,
Крилонька зітру,
Крилонька зітру,
Кру, кру, кру...

І так розчулено, так журно виводили мисливці ту пісню, що в журавлика аж серце тьохкало» [13].

Отже, упродовж усього твору, долаючи найрізноманітніші перешкоди, головний герой відстоював своє право не сумувати, заперечуючи таким чином основний мотив твору Богдана та Левка Лепких. Завершальним акордом звучить пісня журавлика, в якій, як і в реальному житті “з журбою радість обнялась»:

“Курли-курли!

Уперше я журюся,
 Курли-курли!
 Бо з вами розстаюся.
 Журавликом
 Я з вами розстаюся –
 Веселиком
 Весною повернуся.
 Чекайте,
 Не сумуйте, не скучайте!
 Веселика
 Весною зустрічайте!
 Курли-курли! Прощайте!
 Курли-курли! Прощайте!» [13].

Своєрідність рецепції пісні «Чуєш, брате мій» у повісті-казці «Пригоди журавлика» обумовлена художнім задумом, котрому підпорядковується і розміщення такої аплікації в структурі тексту. Зауважимо, що в жодному з аналізованих вірців української прози ХХ століття не згадується про авторів пісні «Журавлі», і лише в повісті Юрія Хорунжого «Чуєш, брате мій», котра вийшла друком у 1989 році, коли вже знято табу з імені Богдана Лепкого, з'явилася така інформація.

Повість є вельми цікавою, оскільки в ній не лише оповідається про талановитого українського композитора Кирила Стеценка, а й відтворено мистецьку атмосферу в Україні на початку ХХ-го століття, змальовано видатних діячів з царини літератури та музики, значну увагу приділено психологічним аспектам творчості.

Текст пісні «Чуєш, брате мій» двічі внесено в текст словесного полотна. Щоразу пісня виступає засобом відтворення складних внутрішніх переживань Кирила Стеценка, викликаних роздумами над трагічною долею представників української нації, розвіяних по світах хуртовиною історичних подій.

Герой повісті сприймає пісню в єдності поетичного та музичного образів, що обумовлюється специфікою мислення митця. У розмові з Миколою Леонтовичем Кирило Стеценко зауважив: «Як їздив я з Кошицем і капелою, в одному містечку почув від січових стрільців галицьку пісню. Хором поганеньким співали, для себе, і не помічали, що я прислухаюся. Лежав у спориші, тішився на сонечку. «Видиш, брате мій, товаришу мій...» ... На слова Богдана Лепкого, а музика його брата Левка. Як та пісня мене... збурила [33, с.56]:

Чуєш, брате мій,
товаришу мій,
Відлітають сірим шнуром
журавлі в ірій.

І ця туга:

Мерехтить в очах
безкінечний шлях...

Вічна людська туга, що вічно вражатиме своєю глибиною. Захотілося звеличити її; тут не один голос, тут цілий хор мусить тужити, але не розпачливо, а велично, адже це – чи не найсильніше з людських почуттів: туга за батьківщиною. Вони помовчали, тремтіла жилка на Стеценковій скроні. Він підвівся, поклав руки на бильця крісла, невисокий, тендітний.

– А ті слова: ”Заки море перелечу, крилоньки зітру”, – і втішили, і дошкулили водночас. Чому, не знаю. Щось дуже близьке в них почулося. Боюся цього місця в пісні. Наче про мене те співано.

– І про мене, – похилив голову Леонтович. – Розумію вас... Коли закінчиться оця завірюха на нашій землі, виникне потреба організувати всі музичні сили в одне товариство... Щоб діяли вони заразом і не шукали одне одного...» [19, с. 134].

І знову твір Богдана Лепкого став своєрідним втіленням прагнення єдності, в даному випадку творців української музичної культури.

Пісня «Чуєш, брате мій» є наскрізним образом повісті Юрія Хорунжого. Двічі вона «звучить» на її сторінках, тричі про неї згадується як про твір із репертуару хорових колективів Кирила Стеценка. Її інтертекстуальна присутність підсилює основну ідею повісті, розкриває трагізм долі митця, поривання якого розбиваються об холодний мур історичних обставин: «— Задумав багато, та крила підтято...» – так-от чіткою ремінісценцією з «Журавлів» підсумував своє життя важко хворий Кирило Стеценко [14, с.125].

Отже, стрілецька пісня «Чуєш, брате мій» стала своєрідним духовним гімном, що поєднав митців слова з різними, іноді навіть полярними, політичними та естетичними поглядами – Романа Купчинського, Юрія Смолича, Михайла Івасюка, Всеволода Нестайка, Юрія Хорунжого. Художня рецепція цієї пісні в українському прозовому дискурсі ХХ століття засвідчує, що, навіть збиваючись, певною мірою, на ідеологічні манівці вузькокласових інтересів, названі письменники не залишались осторонь складного, трагічного українського національного питання.

У кожному з аналізованих у підрозділі нашої роботи епічних полотен твір Богдана та Левка Лепких знаходиться в тісному зв'язку з усіма іншими структурними елементами прозових текстів, формує композиційно-сюжетну канву, а також виконує важливу естетичну функцію, сприяє розкриттю авторського задуму та основної ідеї твору.

ВИСНОВКИ

Українці століттями героїчно боронили свій край, свою волю від агресивних чужинців, і ця боротьба знайшла відгомін у різножанрових комплексах фольклору, козацького, гайдамацького, опришківського, стрілецького, повстанського 40-х, 50-х років ХХ ст.

Дослідження поетичної творчості Левка Лепкого вдалося реалізувати у двох розділах. Перший розділ «Творчість Левка Лепкого у світлі діяльності Українських Січових Стрільців» має три підрозділи: «Просвітницька й літературно-мистецька діяльність легіону УСС», «Феномен стрілецької пісенної лірики: історія, тематика, авторство», «Преса УСС у контексті публіцистики й письменства Галичини», «Левко Лепкий як видатна постать у мистецтві боротьби»,

Розділ другий «Ліричний корпус стрілецької белетристики та Левко Лепкий» має п'ять підрозділів, у яких безпосередньо розкрито художні особливості лірики Левка Лепкого: це такі ступеневі розвідки як «Літературна творчість Левка Лепкого: лірико-героїчна константа», «Стрілецька муза письменника», «Інтимні мотиви поезії Левка Лепкого», «Феномен «Журавлів» Богдана та Левка Лепких», «Рецепція емігрантського реквієму в українській літературі ХХ століття».

Із ХХ ст. у свідомості й пам'яті українців яскравою залишилася оригінальна література і пісенність Українських Січових Стрільців – унікальний пласт нашої пісенної лірики, пов'язаний з Визвольними змаганнями українців часу Першої світової війни.

Феноменальність цієї пісенности в тому, що поіменно знаємо майже всіх її авторів, місця створення пісень, з безпосередньої історичної близькості бачимо її злиття з фольклорною традицією національного ліро-епосу визвольних змагань. Уже сам легіон Українських Січових Стрільців, що зродився у перші дні війни 1914 року з добровольців-патріотів, був незвичайним явищем. У нього влилася освічена, патріотично настроєна

молодь. Її чітка програма національно-просвітницької праці була спрямована на організацію школи, на читальні, хорові й оркестрові гурти, пресові листки, журнали, УСС бажали «піднести українську свідомість і честь», як значилося у Правильнику «Пресової квартири» УСС. Такого не знала світова історія й література. Серед чільних постатей цього руху й Левко Лепкий, брат українського класика Богдана Лепкого. Їхня творчість в Україні ХХ століття підпадала фальсифікаціям та заборонам. І вже тому була цікавою, була свідченням українського патріотизму.

Розмаїта творча праця поетів, композиторів, співаків (Михайло Гайворонський, Роман Купчинський, Степан Чарнецький, Левко Лепкий, Юліян Назарук, Юрій Шкрумеляк та ін.) розвивалася серед боїв на полях Поділля і Галичини, оновлюючи історичну тяглість давньої фольклорно-літературної традиції української патріотичної пісенності. Свідченням того є присутність у стрілецькій оригінальній літературі, прозі, поезії, публіцистиці, а також пісенності мотивів і образів козацької лірики, пісенних творів на слова багатьох поетів ще з ХІХ та початку ХХ ст.: Ю. Федьковича, І. Франка, О. Маковея, О. Колесси, П. Карманського, М. Вороного, а також творів безіменних, що зродилися у середовищі українських патріотичних молодіжних товариств «Січ», «Сокіл» ще до війни та в повоєнний час окупованої сусідами України.

Стрілецька поезія та пісенність Левка Лепкого та інших січовиків в окупованій Україні явно і підпільно завжди слугувала моральною підпорою рухові Опору, своїм змістом, образами і мотивами органічно вросла в пісні-хроніки, колядки, гаївки, баладні пісні, у новий повстанський ліро-епос.

Твори Левка Лепкого, а також твори його геніального старшого брата Богдана Лепкого та ще твори інших мистців-визвольників у периметрі ХХ ст. зазнали тоталітарного нищення, адже вони асоціювалися з історичними епохами, коли Україна намагалася ствердитися як незалежна держава. Незважаючи на відверті заборони і переслідування, вони збереглися і не втратили своєї популярності. Адже у них розкриваються події від

домашнього затишку, кохання до самопожертви заради батьківщини, заради боротьби за національну ідею.

Левко Лепкий у своїх патріотичних віршах переконливо довів, що січові стрільці і вояки української повстанської армії, які і колись козаки, - це охоронці своєї споконвічної землі, не завойовники, не гнобителі інших народів. Вони боронили право на власну Землю, Волю й Державу. Тому в козацьких, стрілецьких і повстанських піснях чоловік постає як носій лицарського духу, державницької ідеї.

У стрілецьких віршах та піснях Левка Лепкого мотив священного обов'язку перед Батьківщиною завжди поєднаний з високими інтимними почуттями - любов'ю до матері, коханої. Тому, попри весь героїзм та пафос стрілецької творчості, що, ясна річ, впливали на формування романтично піднесеного стилю Левка Лепкого, тут присутні і ліризм, і тонкий гумор, поетика та мелодика, багато в чому запозичені з давніших народних пісень.

Аналіз ключових творів переконливо доводить, що поет-пісняр, січовий стрілець Левко Лепкий підсумував факти історичної несправедливості. Діяльність українських січових стрільців була знищена. Автор гіперболізує: «наші лиш могили», маючи на увазі, що більше нікому буде вступитися за поневолену Україну. Пророцтво Левка Лепкого і справді має місце, адже крім УПА, що взяла початки зі стрілецького руху. Нікому було стати до зброї за українську державність за все буремне ХХ століття, що призвело до зміни менталітету європейської нації, котра тепер складно ступенево відроджується. Так у піснях автора апелює до відомих імен. «Бо війна війною» – одна з вершинних пісень Лева Лепкого, що стала обозним маршем УСС, містить елементи народних жартів: «як не заб'є тебе остра куля, то копитом замість кулі вб'є кобила», «бо не можна собі із бабами, із бабами, із дівками ради дати» тощо. У маршовій пісні згаданий Іван Цяпка-Скоропад («попереду Цяпка, під ним шап дрімає»), адвокат, військовик і політик, учасник національно-визвольних змагань часів I Світової війни,

Національно-визвольної революції, поручник УСС, Генеральний обозний Куреня УСС, страчений більшовиками.

Ми також дослідили сміхові елементи у творах Левка Лепкого, встановивши, що так звані «сміхові комплекси» легіонерів за піснями Левка Лепкого можна розподілити на дві групи:

- 1) із вираженням рефлекторного сміху;
- 2) із подачею сміху як засобу передачі настроєвості, переживань.

Отже, Левко Лепкий, автор ліричних мініатюр, ностальгійних віршів, непомітно для себе, в основному емоційному малюнку ніби переспівав народні пісні, пристосовуючи їх до своїх реалій. Проте, незважаючи на глибоку спорідненість із народними, більшість його творів мають оригінальне звучання, бо вони надишені його бойовим і громадянським досвідом.

Не даремно тексти віршів, пісень Богдана та Левка Лепких та їхні мелодії переписувалися в рукописні збірки й передавалися з вуст в уста, а потім видавалися і виконувалися у професійних обробках відомих українських композиторів.

Поезія Богдана Лепкого «Журавлі», покладена на музику Левом Лепким, відразу стала популярною й народною піснею, а також безпосередньо вплинула на розвиток української пісні, поезії, прози ХХ століття, ставши частиною тексту багатьох епічних творів. Деякі дослідники зверталися до цієї теми неодноразово, адже рядки твору братів Лепких почали використовуватися в якості міфами чи навіть апокрифічно, що підвищує статусність і цінність пісні як художнього полотна, без перебільшень.

Отже, беззаперечно, що українська стрілецька пісня «Чуєш, брате мій» стала своєрідним духовним гімном, славнем емігрантів, а не лише реквіємом, що поєднав мистців слова з різними, іноді навіть полярними, політичними та естетичними поглядами – Романа Купчинського, Юрія Смолича, Михайла Івасюка, Всеволода Нестайка, Юрія Хорунжого.

Художня рецепція цієї пісні в українському прозовому дискурсі ХХ століття засвідчує, що, навіть збиваючись, певною мірою, на ідеологічні манівці вузькочасових інтересів, названі письменники не залишались осторонь складного, трагічного українського національного питання.

Список використаних джерел

1. Баб'юк А. Сміх Нірвани. Нариси й новелі. / А. Баб'юк. Львів. 1918. С. 29-31
2. Бобинський В. Гість із ночі: Поезія. Проза. публіцистика. Літературна критика. Переклади / В. Бобинський / Упоряд.; передм.; приміт. М.Дубини. К.: Дніпро, 1990. С. 38-40.
3. Будяк // Періодика Західної України 20 - 30-х рр. ХХ ст.: Матеріали до бібліографії. / Будяк. Львів, 2000. Т. 3. С. 8 - 11.
4. Буркалець Н. «Шутка для життя» (Богдан Лепкий. Творчість) / Н. Буркалець //Слово і час. 1999. № 2. С. 46 47.
5. Василів Т. Несу в піснях тобі свої жалі... (У Чикаго видано книгу З. Присухіної «Пісні на слова Богдана Лепкого та Валерія Залізного») / Т. Василів // Свобода. 1999. 21 верес.
6. Вишиваний В. Минають дні. / В. Вишиваний. Відень, 1921. С. 32.
7. Витвицький В. Стрілецька пісня / В. Витвицький // За народ. Календар на 1944 р. Львів, б. р. С. 43.
8. Від Золотої Липи до Стрипи: (Короткі відомості про Л. Лепкого) // Матейко Р., Мельничук Б. Воєнними дорогами синів Галичини. Тернопіль, 1991. С. 25.
9. В ключі української ментальності: видатні діячі галицької інтелігенції брати Богдан та Левко Лепкі // Качкан В.А. Українське народознавство в іменах: У 2х ч. К., 1994. Ч. 1. С. 243 - 252.
10. Гавдида Н. І. Художня рецепція пісні «Чуєш, брате мій» в українському прозовому дискурсі ХХ століття / Н. І. Гавдида // Вісник СумДУ. Серія Філологія. № 1. 2007. Т. 1. С. 79–84.
11. Героїчний і трагічний шлях УГА: (Біограф. відомості про Левка Лепкого) // Матейко Р., Мельничук Б. За рідний край, за нарід свій... Тернопіль, 1993. С. 55 - 56.

12. Герета І. Чи потрібний Б. Лепкий Кракову?: (Про перепоховання Б. Лепкого) / І. Герега // Свобода. 1992. 2 черв.
13. Гладкий В. «Чуєш, брате мій...» : Цю славетну пісню написав наш земляк Богдан Лепкий / В. Гладкий // Вільне життя. 1989. 15 лип.
14. Горак Р. Могили за потоком: (Про родину Б. Лепкого) / Р. Горак // Дзвін. 1999. № 3 – 4. С. 125 - 128.
15. Гірняк Н. Організація і духовий ріст Українських Січових Стрільців. / Н. Гірняк / Н. Гірняк. Філадельфія: Америка, 1955. С. 78.
16. Гордість нації // Періодика Західної України 20 - 30-х рр. ХХ ст.: Матеріали до бібліографії. Львів, 2001. Т. 4. С. 50, 51.
17. Гуцал П., Ткачук М. Співець стрілецької звитяги / П. Гуцал, М. Ткачук // Історичний календар, 1998. К., 1997. С. 356 - 357.
18. Дуда І. Тернопільщина мистецька: (Село Поручин – батьківщина поета, композитора, журналіста і художника Левка Лепкого) / І. Дуда // Свобода. 1992. 4 лютого. С.3.
19. Думін О. Історія Легіону... / О. Думін // Дзвін. 1992. № 1-2. С. 158, 1993. № 4-6. С. 134
20. Жорна // Періодика Західної України 20 - 30-х рр. ХХ ст.: Матеріали до бібліографії. Львів, 1999. Т. 2. С. 63 - 65.
21. Жук Г. “Чуєш, брате мій...” (До історії написання вірша Б. Лепкого “Журавлі”) / Г. Жук // Тернопільська газета. 1997. 6 лист. С. 4.
22. За волю України: Історичний збірник УСС. 1914–1964. / За ред. С.Ріпецького. Нью-Йорк: Червона Калина, 1967. С. 242 - 300.
23. Календар Червоної Калини на 1925 р. Львів Київ, 1924. С. 33.
24. Качкан В. Українське народознавство в іменах. / В. Качан. У 2-х ч. Ч.1. К.: Либідь, 1994. С. 21.
25. Козак Нитка. Преса У.С. В. / Н. Козак // Червона Калина. Літературний збірник. 1939. С. 66.
26. Коритко Р. Брати Богдан та Левко Лепкі: (Уривки з книги «Історія санаторію «Черче») / Р. Коритко // Русалка Дністрова. 1998. № 12. С. 12 - 13.

27. Коритко Р. Черченські вечори: / Р. Коритко // Жовтень. 1989. № 6. С. 66 - 69.
28. Крупський І. Національно-патріотична журналістика України. (Друга половина ХІХ – перша чверть ХХ ст.). / І. Крупський. Львів: Світ. 1995. С. 108.
29. Кузьменко Оксана. Стрілецькі пісні як феномен пісенної культури українців [Електронний ресурс] / О. Кузьменко // Режим доступу : <http://nashe.com.ua/info/39>
30. Купчинський Роман. Цяпка Іван [Електронний ресурс] / Р. Купчинський // Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/>:
31. Маслій Михайло. Левко Лепкий – співець та літописець стрілецької слави [Електронний ресурс] / М. Маслій // Режим доступу : <http://ukrslovo.net/ukrainstvom/postati/13995.html>
32. Купчинський Р. Жмут споминів про Б. Лепкого / Р. Купчинський // Україна. 1991. № 14. С. 12 - 13.
33. Купчинський Р. Заметіль. ІІІ. У зворах Бескиду: Повість зі стрілецького життя. / Р. Купчинський. Львів: Каменяр, 1991. С. 106-107.
34. Купчинський Р. Стрілецька пісня / Р. Купчинський // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1934 р. Львів, 1933. С. 11-12.
35. Кусень Б. Слово про Лева Лепкого: До 110-ї річниці від дня народження / Б. Кусень // Тернопіль вечірній. 1998. 17 груд.
36. Кусень Б. Левко Лепкий повертається...: Виповнилося 105 років від дня народження композитора, письменника, командира кінноти УСС, журналіста, громадського діяча Левка Лепкого / Б. Кусень // Тернопіль вечірній. 1993. 18 груд.
37. Кусень Б. Чуєш, брате мій: (До 110-річчя Л. Лепкого) / Б. Кусень // Свобода. 1998. 1 груд.
38. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. / К. Левицький. Перша частина. Львів, 1928. С. 181.

39. Лев Лепкий в історії української культури: Зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 110-й річниці від дня народження Лева Лепкого. Тернопіль: ТДПУ, 1999. 124 с.
40. Лепкий Б. Журавлі: Збірник пісень / Б. Лепкий / Зібрав та упоряд. В. Подуфалий. Тернопіль: Збруч, 1999. 91 с.
41. Лепкий Б. “Видиш, брате мій”. Ксерокопія автографа / Б. Лепкий // Повернення Україні Богдана Лепкого. Кн. перша. Зібрав, упорядкував і видав д-р.Роман Смик. Чикаго–Україна, 1996. 324 с.
42. Лепкий Б. Чи українці? / Б. Лепкий // Літопис (Берлін). 1924. 7 червня. С. 318–321.
43. Лепкий Л. Твори: Поезія. Проза. Публіцистика. Драматичні твори. Спогади. Документи та фотоілюстрації. Додатки. Тернопіль: Тернограф, 2001. – 296 с.
44. Лепкий Лев – журналіст, редактор, видавець, поет і прозаїк, композитор, художник і просвітницький діяч // Мазурак Я. Літературна Бережанщина: Біограф. довідник. Бережани, 2000. С.80 - 82.
45. Лепкий Лев // “Журавлина” книга: Тернопільська західна українська діаспора: Словник імен. /Авт.-уклад. Б. Мельничук, Х. Мельничук, Н.Совінська. Тернопіль, 2001. Ч. 2. С. 181 - 187.
46. Лепкий Лев Сильвестрович // Рости на щастя України-мами. 1991. С. 61.
47. Левко Лепкий: сатиричний погляд на світ // Лев Лепкий в історії української культури / Зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. Тернопіль, 1999.С. 83-87.
48. Михальчишин Я. Мелодії, викресані із сердець: (Л. Лепкий) / Я. Михальчишин // Літопис Червоної Калини. Львів, 1991. № 2. С. 26 - 27.
49. Назарук О. Над Золотою Липою... / О. Назарук. К.: Діло. 1916. 24 лютого.
50. Назарук О. То було так / О. Назарук // Антологія стрілецької творчости / За ред. Л. Геца та Б. Крижанівського. Постій Вишколу УСВ, 1918. С. 1-11.
51. Ой у лузі червона калина. Українські Січові Стрільці у піснях. Тернопіль, 1991. С. 30.

52. Паліїв Д. Тридцятиліття УСС / Д. Палів // За народ. Календар на 1944 р. Львів, б. р. С. 38.
53. Перший пам'ятник української пісні: (Про Богдана та Левка Лепких) // Тернопіль. 1991. № 3. С. 60.
54. Погребенник В. Поезія Богдана Лепкого і український фольклор / В. Погребенник // Народна творчість та етнографія. 1992. № 5 - 6. С. 10 - 15.
55. Погребенник Ф. Великий народолюбець і народознавець: (Б. Лепкий) / Ф. Погребенник // Жива вода. 1997. № 11. С. 23-60.
56. Погребенник Ф. «Бо війна війною...»: «Обозний марш» Льва Лепкого / Ф. Погребенник // Франкова криниця. 1993. 22 трав. С. 20 - 24.
57. Погребенник Ф. «Маєва нічка леготом дише»: (Про пісню Л. Лепкого) / Ф. Погребенник // Літ. Україна. 1998. 5 лист. С. 4.
58. Подуфалий В. І Великдень прийде ще до нас: (Про композитора і письменника Л. Лепкого) / В. Подуфалий // Україна. 1990. № 43. С. 10 - 11.
59. Подуфалий В. Штрих до пісенної творчості Л. Лепкого / В. Подуфалий // Русалка Дністрова. 1996. № 12.
60. Продан І. До історії вивчення пісні «Чуєш, брате мій...» / І. Продан // Тернопіль вечірній. 1997. 11 жовтня. С. 2.
61. Різник Л. Ісуси на Лисоні: Іст. повість: (Л. Лепкий в лавах УСС) // Дзвін. 1997. № 1. С. 3 - 4; № 2. С. 3.
62. Ріпецький С. Українське Січове Стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин. / С. Ріпецький. Нью-Йорк: Червона калина, 1956. С. 100;
63. Серед бурі. Літературний збірник. Львів, 1919. С. 41.
64. Славутич Яр. Поезія Богдана Лепкого (Напередодні 100-річчя з дня народження поета) / Яр Славутич // Збірник наукових праць на пошану Євгена Вертипороха. Торонто, 1972. С. 100–108.
65. Сніцарчук Л. В. Українська сатирично-гумористична преса Галичини 20 - 30-х рр. ХХ ст.: історико-функціональний аспект та інтерпретаційні особливості. Рукопис. Дисертація подана на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Інститут журналістики Київського

- національного університету імені Тараса Шевченка. / Л. В. Сніцарук. Київ, 2001. 18с.
66. Старосольський В. Ще в справі «орієнтації» / В. Старосольський // Шляхи. – 1916. 1 і 2-й зшиток за квіт. С. 336-338; 1915. № 1. С. 15-20.
 67. Сто сорок пісень. Народний співаник / Упорядник Левко Лепкий. Тернопіль, 1996. Репринт з видання : Краків, 1940.
 68. Стрілецька Голгофа: Спроба антології. Львів, 1992. С. 81, 157.
 69. Стрілецька пісня зігривала... // Михальчишин Я. З музикою крізь життя. Львів, 1992. С. 30 - 36.
 70. Стрілецькі пісні. Пісенник. К. : Музична Україна, 1992. С. 71-73.
 71. Сурма. Збірник воєнних пісень. Львів – Київ: Червона Калина, 1922. 120 с.
 72. Тим, що впали. Літературно-мистецький збірник. Кн. 1 / Зложив М.Голубець, украсив І.Іванець. Артистична Горстка і Пресова Кватира УСС в поли. Львів, 1917. С. 23-30.
 73. Угрин-Безгрішний М. Кіш Українських Січових Стрільців. Історичний нарис / М. Угрин-Безгрішний // Літопис Червоної Калини. 1935. № 1. С. 6.
 74. Українські Січові Стрільці 1914–1920 / За ред. Б.Гнаткевича. Репринт. відтворення з вид. 1935 р. Львів: Слово, 1991. С. 103.
 75. Український ілюстрований календар т-ва «Просвіта» на 1917 р. Львів, 1917. С. 39-48 .
 76. Хорунжий 1989 – Хорунжий Ю. Чуєш, брате мій // Хорунжий Ю. Чуєш, брате мій. Київ: Дніпро. 1989. С. 5-176.
 77. Центральний державний історичний архів (далі: ЦДІА) України у м. Львові, ф. 353 т, оп. 1, спр. 7, арк. 26.
 78. Центральний Державний архів вищих органів влади та управління (далі: ЦДАВОВУ) України, ф. 4465 т, оп. 1, спр. 22, арк. 40.
 79. Червона Калина. Літературний збірник Українського Січового Війська / Під ред. М.Угрина-Безгрішного. Кіш УСС, 1918. С. 6.

80. Червона Калина. Поважний та гумористично-сатиричний ілюстрований січовий орган. Видає гурток УСС / Відп. ред. М.Угрин-Безгрішний. Кіш УСВ, 1917. № 6. С. 3-4.
81. Чуєш, брате мій... // Михальчишин Я. З музикою крізь життя. Львів, 1992. С. 36 - 40.
82. Шапошникова Н. Вплив подій Першої світової війни на національну свідомість українців / Н. Шапошникова // Історія України. 2000. № 18. С.11.
83. Яцків М. До історії Коша У.С. В. / М. Яцків. Львів. 1999. С. 102-103.
84. Яцків Р. Один із Пресової Кватири / Р. Яцків // Літопис Червоної Калини. 1991. № 2. С. 36.